

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
ДОНЕЦКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО
ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ «ДОНЕЦКИЙ РЕСПУБЛИКАНСКИЙ
ИНСТИТУТ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ»

ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО

8 КЛАС

Донецк
2018

ББК 74. 202. 4
Л 64

Рекомендовано
Министерством образования и науки
Донецкой Народной Республики
(приказ № 725 от 23.08.2018 г.)

Рекомендовано
научно-методическим советом
ГОУ ДПО «Донецкий РИДПО»
(протокол № 3 от 04.06.2018г.)

Составители:

- Ткачук Т.В.,** заведующий отделом украинского языка и литературы ГОУ ДПО «Донецкий РИДПО»
- Королёва Л.В.,** методист отдела украинского языка и литературы ГОУ ДПО «Донецкий РИДПО»
- Дьяченко Н.А.,** учитель украинского языка и литературы МОУ «Школа №20 города Донецка»
- Носач Е.В.,** учитель украинского языка и литературы МОУ «Лицей «Интеллект» города Донецка»
- Московская Т.В.,** учитель украинского языка и литературы МОУ «Национальная еврейская школа № 99 «Ор-Менахем» города Донецка»
- Зеленкова О.А.,** учитель украинского языка и литературы, заместитель директора МОУ «Школа № 20 города Донецка»
- Потурнак В.В.,** учитель украинского языка и литературы ООУ «Лицей «Коллеж» города Донецка»
- Каковкина Т.Н.,** учитель украинского языка и литературы МОУ «Лицей №12 города Донецка»
- Стукан Г.В.,** учитель украинского языка и литературы МОУ «Школа № 20 города Донецка»

Общая редакция:

- Чернышев А.И.,** ректор ГОУ ДПО «Донецкий РИДПО», кандидат педагогических наук, доцент, академик Международной академии наук педагогического образования

Рецензенты:

- Зарицкая В.Г.,** проректор ГОУ ДПО «Донецкий РИДПО», кандидат филологических наук, доцент.

Научный консультант:

- Приходченко Е.И.,** доктор педагогических наук, проф. кафедры социологии и политологии ГО УВПО «ДонНТУ», академик Международной педагогической академии, заслуженный учитель.

Научно-методический консультант:

- Криворучко А.В.,** старший преподаватель кафедры общественно-гуманитарных дисциплин и методики их преподавания ГОУ ДПО «Донецкий РИДПО».

Літературне краєзнавство. 8 клас: Учебно-методическое пособие / Сост. Ткачук Т.В., Королёва Л.В., Дьяченко Н.А. и др. – Донецк, 2018. – 86 с.

Учебное пособие «Літературне краєзнавство. 8 клас» предназначено для организации аудиторной, самостоятельной работы учащихся по изучению литературы родного края, а также для реализации программы «Уроки гражданственности Донбасса», элективных курсов краеведческой направленности.

Пособие ориентировано на постижение глубинной сущности наследия писателей родного Донецкого края, ознакомление с произведениями классиков украинской литературы, которые родились, жили и творили на нашей земле, воспитание патриотических чувств у молодёжи, уважения к культуре всех народов, проживающих на территории Донетчины.

В учебное пособие вошли легенды о шахтерском труде, истории возникновения топонимов; коротко представлен жизненный и творческий путь писателей Донетчины; поданы отрывки из научных работ исследователей литературы родного края, основные теоретические литературоведческие понятия, вопросы для подготовки к занятиям.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
§ 1. Вступ. Мій край – моя душа.....	6
§ 2. «Легендами оспівана земля». Робітничий фольклор Донбасу. Шахтарські приповідки.	8
§ 3. Історія в назвах міст, селищ, вулиць.	14
§ 4. Борис Грінченко. «Панько». Відтворення в оповіданні теми важкої шахтарської праці та побуту.....	20
§ 5. Спиридон Черкасенко. «Чорний блиск». Реалістичне зображення важкої нужденної долі старого шахтаря Лавріна.....	27
§ 6. Іван Білий. Проблеми формування людської особистості в оповіданні «Від пристані сім кілометрів».	35
§ 7. Формування навиків творчої діяльності засобами літературного краєзнавства.	48
§ 8. Емма Андієвська. Казки-притчі. «Казка про Яян». «Казка про пихатість». Прихований повчальний зміст творів.	51
§ 9. Творчість поетів Приазов'я. Олег Орач. «Щука Люте Щучище – Всіх Живих Погубище, Карасик і Хлоп'ячок». Спільне та відмінне в байці Олега Орача «Щука Люте Щучище – Всіх Живих Погубище, Карасик і Хлоп'ячок» та Петра Гулака-Артемовського «Пан та Собака».....	62
§ 10. Поети ХХІ століття. Поезії Станіслава Жуковського про Донеччину. «Наче вершники у бурках чорних...», «Робітничий мій Донбас»	73
§ 11. Поети ХХІ століття. Ліричність і мелодійність поетичних творів Оксани Кожем'яки «Присвячення батькам», «Передчуття».....	78
§ 12. Підсумковий контроль	82
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА.....	85

ПЕРЕДМОВА

*Пізнай свій край... себе, свій РІД,
свій народ, свою землю – і ти побачиш шлях у
життя.
Шлях, на якому найповніше розкриються твої
здібності...*

Г. Сковорода

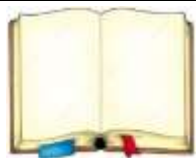
Багата й прекрасна Донецька земля. Це не тільки вугілля та метал, а й таланти, що, як перлини, як коштовні діаманти, прикрашають нашу шахтарську землю. І нехай для багатьох вона здається неприступною і вкритою вугільним пилом, але для донбасівців вона найкраща.

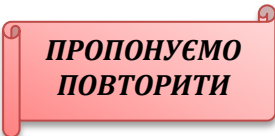
Багато майстрів художнього слова пов'язали свою долю з Донбасом. Деякі з митців прожили на цій землі все життя, деякі – кілька днів-тижнів, але й цього часу було достатньо, щоб наш чудовий край запав у душу та надихнув на оспівування в поетичних та прозових творах, які сповнені щирої любові та вдячності.

Література рідного краю – це скарбниця людського духу, тому її треба вивчати, гортати її сторінки, аби не втратити зв'язок із минулим і не схибити в майбутньому. Літературне краєзнавство розширює і збагачує знання про рідну землю, реалізує інтерес до вивчення літературного та історико-культурного надбання Донеччини й світу, розвиває естетичний смак, формує краєзнавчі знання, вміння й навички.

Даний посібник укладений відповідно до Програми елективного курсу «Літературне краєзнавство», 8 клас. Тематика творів, уміщених у ньому, тісно переплетена з мікросферами курсу «Уроки громадянськості Донбасу». Таке поєднання допоможе відчувати себе частиною ланцюга поколінь і справжнім патріотом.

Шановні восьмикласники, пам'ятайте, посібник – ваш помічник. Звертайте увагу на те, що кожна тема включає в себе рубрики, з якими ви вже знайомі:

	<i>Прочитай</i>
	<i>Перевір себе</i>
	<i>Поміркуй над прочитаним, виконай завдання</i>

	<i>Це цікаво знати</i>
	<i>Спробуй, чи креативний ти!</i>
	<i>Запам'ятай!</i>
	<i>Поміркуй...</i>
	<i>Попрацюй у парах</i>
	<i>Пропонуємо повторити</i>
	<i>Читай самостійно</i>
	<i>На допомогу вчителю</i>

Бажаємо успіхів, мандруючи літературними стежками Батьківщини!

§ 1. Вступ. Мій край – моя душа

Донеччино моя, моя ти батьківщино,
тобі любов моя і всі мої чуття.
Я до твоїх грудей прикинувся, як дитина,
щоб знов набратись сил для пісні і життя.
В.Сосюра

Д

онецький краю! Хто тебе не знає?! Ти розкинувся від Сіверського Дінця до Азовського моря. Ти щедрий на легенди, пісні, оповідки.

Ти, шахтарський краю, подарував світові небайдужих митців, які пишаються та захоплюються простими робітниками підземного виробництва, присвячують їм свої ліричні твори.

Ми живемо там, де з вікон будинків видно шахтні терикони, де повітря пахне димом і ковилою; ми, вивчаючи історію рідного краю, зупиняємося на досягненнях у промисловості героїв-трудолюбів, відважних та скромних шахтарів, завдяки яким живе Донеччина. Вони – її символ, утілення мужності та честі, достойної праці.

Любов'ю до Донбасу горіли серця багатьох творчих особистостей, які стали славетними співцями нашої землі. Наприклад, Микола Чернявський змалював особливості роботи донецьких шахтарів у поезіях «В донецькому краю», «Шахтар», Спиридон Черкасенко у творі «Чорний блиск» показав реалістичне зображення важкої долі старого шахтаря, Борис Грінченко правдиво відтворив робітниче середовище у творах «Батько й дочка», «Панько», Станіслав Жуковський оспівав красу й велич рідної землі, працьовитість її мешканців у поезіях «Робітничий мій Донбас», «Пісня про Донбас», «Наче вершники у бурках чорних...», «Донеччина», «Донецькі вечори» *тощо*. Бурхливе життя в шахтарському краї вимагало від письменників творів, у яких зображувалися герої дієві, з активною життєвою позицією.

Земля наша овіяна міфами, легендами, бувальщинами, оповідями, кожне слово яких розкриває таємниці виникнення й розвитку промислових поселень, життя робітників, історичну правду. У ній і наше коріння!

Саме тому ми повинні заглиблюватися в культурну спадщину, що залишили нам пращури, духовно збагачуватися, припадаючи до живильних джерел усної народної творчості та читаючи твори письменників-земляків. Нехай художнє слово співвітчизників заронить нам у душу зерна добра, любові й гордості за невтомних жителів Донеччини.

✓

ПЕРЕВІР СЕБЕ

- ✓ Яких письменників рідного краю ви можете назвати?
- ✓ Чи можемо ми пишатися митцями Донеччини? Чому?
- ✓ Чим нам близькі поети рідного краю?
- ✓ Які письменники-земляки оспівували працю шахтарів? Чому тема шахтарської праці стала основною для поетів і прозаїків Донеччини?

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ. ВИКОНАЙ ЗАВДАННЯ

Допишіть прислів'я, поясніть їх значення

- Гіркий, як доля!
- Будь у лаві, як у бою, – прославиш ... свою.
- Закон шахтарський не забудь: соромся як-небудь.
- На шахті того..., у кого вугілля на-гора тече.
- Щоб шахтарем називатися, мало забруднитися.
- Шахтарський – передовий фронт.
- Шахтарю слава, коли багато вугілля дає ...

Довідка: лава, вугіллям, шана, забій, Батьківщину, шахтарська, працювати

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

1. Складіть сенкан до слова «Донеччина»

Сенкан – п'ятирядковий, неримований вірш.

- 1 рядок – іменник-тема.
- 2 рядок – два прикметники.
- 3 рядок – три дієслова.
- 4 рядок – речення, що містить чотири слова.
- 5 рядок – іменник-висновок.

2. Підготуйте твір-роздум на тему «Як я люблю тебе, мій краю вугляний», користуючись репродукціями картин

Таранов В.О. «Шахтарі»

Окороков Б.В. «Шахтарі після зміни»

§ 2. «Легендами оспівана земля». Робітничий фольклор Донбасу. Шахтарські приповідки.

Був час та пройшов, а слова залишилися....

Народна мудрість

Чарівна донецька земля. Вона близька кожному, хто хоч раз побачив безмежне привілля степу, де, здається, мешкають лише легкий, теплий вітерець та високе сонце, вдихнув чистого, п'яного, настоящего на чебреці повітря, почув пісню чарівного жайворонка.

Вітри героїчної історії проносилися над нашою землею і назавжди залишалися в степових могилах, німих свідках подій. Багато поетичних та прозових творів присвятили митці нашому краю, але на особливу шану заслуговують перекази та легенди.

ЗАПАМ'ЯТАЙ!

Легенда – оповитий фантастикою, казковістю народний переказ про життя якоїсь особи або надзвичайної події.

Слово «легенда» означає «книжка». Спочатку так називалися пояснювальні написи на пам'ятниках та брамах. Пізніше легендами стали називатись твори на біблійно-релігійні теми. А вже звідси термін перейшов на народні оповідання.

Авторами легенд міг бути хто завгодно. Легенди народжувались, підхоплювались і передавались з покоління в покоління.

Переказ – подібне до легенди усне оповідання про видатні події минулого, але більш достовірне, ніж легенда.

Те, що на Донеччині працювало багато людей численних професій, спричинило розиток жанрів робітничого фольклору. Поступово з'являються оповідання, казки, легенди, бувальщини, пов'язані з особливостями професійної діяльності. Відомий знавець давньої руської словесності й фольклору В.М. Синельников зауважував, що донбаські оповіді за своєю соціальною спрямованістю, за своїм художнім оформленням не поступаються уральським. Учений зазначив: «У них реалістичний елемент своєрідно поєднується з фантастикою, з казковою вигадкою. Оповідання про донбаських гірників цікаві. На них слід звернути увагу не тільки фольклористам Донбасу, але й письменникам, які на цьому матеріалі могли б дати ряд чудових творів різних жанрів про народних майстрів-гірників, про їх творчу працю, винахідливість і уміння».

На Донеччині здебільшого представлений російськомовний робітничий фольклор. У збірнику О.В. Іонова «Песни и сказы Донбасса», крім побутових пісень робітничої тематики, наводяться легенди та оповіді з життя донецьких шахтарів. Це загальновідомі твори: «Шубін», «Про Жадея» та інші.

У них доля шахтарів постає виключно важкою, трагічною та злиденною. У багатьох із них розповідається про Хазяїна підземних кладів, або шахтарського

«чорта», який, за переказами, жив у шахті та мстився вуглекопам за те, що потурбували його підземні покої. Він дуже лютував під землею, свистів, охав, гримів у лавах, фиркав у вічі вугільною пилюкою, обвалював породу та влаштовував непрохідні завали. Не дивно, що боялись його забобонні шахтарі, тому й розповідали різні історії та бувальщини про Шубіна.

ЗАПАМ'ЯТАЙ!

Билиця, Бувальщина – коротке усне оповідання про те, що нібито сталось насправді. Тематика Б. переважно побутова, часто йдеться про незвичайні події, спілкування людини з надприродними силами (відьмами, лісовиками, вовкулаками та ін.).

Приповідка – жартівливий вислів переважно у віршованій формі. Те саме, що приказка.

Прочитайте шахтарські прислів'я та приповідки, спробуйте пояснити значення.

- ✓ Шахтарю слава, коли багато вугілля дає лава.
- ✓ Будь у лаві, як у бою – прославиш Вітчизну свою.
- ✓ Щоб шахтарем називатися, мало вугіллям замаратися.
- ✓ Шахтар у землю спускається, з білим світом прощається.
- ✓ Покоління молоде перевіряється в забої.
- ✓ Шахтарські забої – фронти передової.

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Там, де шахтарі, там живуть легенди про Шубіна. Він присутній практично всюди, де видобувають вугілля.

Хто ж такий Шубін? Повір'я про нього здавна ходять шахтарським Донбасом, де видобуток вугілля почався в першій половині XVIII століття. Саме в Донбасі й записали легенди про Шубіна збирачі фольклору Борис Горбатов та Леонід Жариков.

Пам'ятник Шубіну в донецькому парку кованих фігур

З народних оповідок вимальовується доволі чіткий образ гірського духу. Ніби бачили його сивим старим шахтарем «з гачком у руках, яким витягають вагонетки». Обходячи штольні, він по-старечому кашляє. Характерною прикметою Шубіна, на думку шахтарів, є очі, які дуже яскраво горять. Ноги в нього «з волосатими копитами».

Він, нібито, володіє надприродними здібностями, поєднуючи доброту і щедрість із надзвичайною дратівливістю і злостивістю. Причому доброзичливий він до чесних трударів, а жорстокий – до жадібних і нахабних людей. Шубін любить жартувати: лякає шахтарів, раптово вибухнувши в пільмі сміхом, або хапає за ногу. Мешкає цей дух у далеких або давно занедбаних виробітках. Часто бродить він невидимкою по нескінченних підземних лабіринтах. Як і всі духи, він володіє неймовірною, надлюдською силою.

Серед шахтарів про Шубіна склалася думка: він – господар шахти, володар тутешніх підземних скарбів (за матеріалами книги «Донеччина в легендах» за редакцією Ю.М. Гавриленка).

На сивих пластах він мелодію пише

Живе у повір'ях
Могутні і сильна,
Живе у легендах
Шахтарська людина.
Вона у вибоях,
У штреках на варті.
Без неї і в шахті було б,
Мов не в шахті.
Пройде по завалах,
загляне у скати,
і знову продовжує
вугіль рубати.
Це Шубін, говорять,

поклонявся коханій
У вірності щирій,
Щоб зранку й до ранку
Завжди у вибоях
Здригалася тиша, –
На сивих пластах
Він мелодію пише.
То пісню затягне
без слів на всі звуки...
А, може, це гімн
Про шахтарські руки?

(В. Миколайчук)

Прочитай легенди про Шубіна.

Звуками кроків, гулом або сміхом Шубін дає знак шахтарям, що не варто йти у забій. Шубін – це дух вугільної шахти, її охоронець.

Легенди про Шубіна найбільш відомі серед гірників Донбасу. Хоча перша згадка про господаря підземель була в Ростовській області, нинішнє місто Шахти.

Існує кілька версій, що послужило прототипом Шубіна. Є легенда, що Шубін – це дух загиблого в шахті.

Колись у корчму, де відпочивали шахтарі, увійшов молодий чоловік, щоб знайти роботу. Тоді шахтарі сказали, що він повинен із запаленим факелом пройти по штреку, і якщо не злякається, то зможе виходити на роботу в забій. Але насправді таким чином шахтарі хотіли перевірити, чи є в шахті газ. На хлопця наділи шубу і відправили в шахту. Стався вибух. З того часу в шахтних виробках став ходити дух загиблого. Гірники не знали імені загиблого, тому прозвали його Шубіним.

За іншою версією, Шубін – це старий шахтар, який випалював метан у шахтах. Він носив шубу, хутом всередину, і сміявся.

Володимир Подов у книзі «Легенди і бувальщини Донбасу» розповідає таку історію появи цього персонажа.

На соляній шахті працювали Гнат Шубін і відкачувальниця води Христина. Вони любили одне одного, збиралися одружитися. Але в результаті нещасного випадку Христина загинула. Винним у її смерті визнали шахтовласника. У відчаї Гнат убив його, а сам кинувся в шурф. Бродить він тепер у темних штреках і шукає свою кохану.

Письменник Борис Горбатов в одній зі своїх книг наводить легенду, ніби Шубін – це колишній шахтар, що посварився з начальником-іноземцем і з помсти підірвав виробітку.

Є й інше припущення. Шубін – це душа загиблого робітника, випалювача газу, висловлюючись сучасною мовою – дегазатора. Оскільки вентиляції в забоях тоді практично не було, випалювач одягав на себе довгий змочений водою кожух із овчини, заходив із факелом у шахту й кидав його подалі, а сам тим часом падав на землю, накриваючись тулупом. Була раніше така моторошна спеціальність: виконувати роботу з випалювання метану в гірничих виробках, що запобігало його накопиченню і вибухам. Тому випалювачів газу називали «Шубінами». А шахтарі, природно, під землею трималися від них подалі.

Так чи інакше, але для донбаських гірників минулих століть Шубін однозначно був господарем шахти і владикою підземних багатств.

Кажуть, що одного разу Шубін обрушив до ніг працюючого шахтаря гору вугілля, так що щасливець розбагатів за одну ніч. А ще Шубін допомагав шахтарям у їх важкій праці, наприклад, сам ганяв вагонетки з вугіллям. А якось раз жадібному власнику шахти, закричав: «Я господар! Я що хочу, те й роблю!». Шубін довів, «хто тут насправді хазяїн», розоривши шахту вибухами газу, обвалами і повеннями.

В одному з ранніх творів донбаського фольклору – переказі «Шубін» – говориться наступне: «У шахті був господар – Шубін. Іноді він може добре допомогти людині, а інший раз, розгнівавшись, вижене з шахти. Як тільки вийде остання кліть з народом, він сивим дідом сідає в кліть і спускається в шахту. Після цього шахта обов'язково виявиться затопленою. А то буває він у вигляді людини-невидимки. Ганяє вагони з вугіллям і дає заробити дуже багато». Виходить, що Шубін і ангел, і демон в одній особі. І зустріч із ним не завжди може привести до добра. Один старий гірник, який майже півстоліття присвятив шахтарській праці, сказав, що Шубін – це дух шахт, який допомагає робітникам, що потрапили під завали, душа загиблого гірника, яка блукає тепер із факелом у руці по виробітках.

Також немає однієї думки щодо того, злий або добрий Шубін.

На Донеччині більше вірять в доброго Шубіна. Шахтарі вірять у те, що Шубін попереджає про небезпеку. Якщо чується гул, раптовий сміх або глухі кроки – спускатися в шахту не варто. Шахтарі розповідають, що перед великими аваріями часто чули кроки і незрозуміле виття. Іноді Шубін хапав за ноги і не пускав у лаву перед її обваленням.

Також гірники розповідали, що коли траплялися обвали породи або пожежі в шахтах, Шубін виводив на свіжий струмінь. Іноді шахтарі бачили світло його коногонки і йшли за ним. Він і виводив їх на поверхню.

Щоб задобрити Шубіна, гірники залишають у вибої для нього ласощі зі свого «тормозка». Шахтарі вірять, що Шубін справедливий і всім віддасть по заслугах. Якщо людина вела себе підло, то Шубін заводив його під завали. Якщо був добрим, то Шубін рятував, виводив на поверхню і попереджав про небезпеку.

І якою б не була частка вимислу в цих легендах, професія гірника була і залишається однією з найнебезпечніших.

ЧИТАЙ САМОСТІЙНО

1. Легенда про болотний газ

Кажуть, на тому самому місці, де нині лежить напоєний сонцем багатий, благодатний Донецький край, колись, давним-давно, на заболочених берегах тодішньої морської затоки росли дрімучі ліси, дерева, які були зовсім не схожі на ті, що ростуть у наш час. Над болотами постійно висів густий туман, насичений вологою, і темні хмари суцільно покривали небо. З них безперервно йшли теплі зливи. У небесній висі поблискував спалах вогняних блискавок, гуркотіли сильні грози. Вологе повітря було насичене парами задушливого болотного газу. Тільки зрідка крізь імлу, та й то на коротку мить, пробивалося сонячне проміння.

У тому морозі дикої природи не було чути ні звіриного рику, ні співу птахів. По деревах і високих травах повзали велетні-павуки, скорпіони, мокриці... В болоті жили гігантські раки, величезні, завбільшки з будинок, жаби... А ще, кажуть, у тих болотах водилися неймовірно великі, не схожі ні на яких інших тварюк, незримі крилаті ящури. Їх тіло було прозоре, як повітря, їх невидимі жили, замість крові, були наповнені газом болотним. Вони вмili добре літати, однак болото залишали лише в короткочасну сонячну погоду. Газ, з якого складалося тіло ящурів, легко спалахував. І горе тому, коли в нього випадково потрапляла нехай і найкрихітніша іскорка блискавки – вмить вибухав!

Того разу над усієї тутешньої місцевістю непроникним пологом залягли густі хмари з краю в край. Ніякого проблиску не було! Зливи з грозами не затихали протягом декількох тижнів. Все живе завмерло, притихло і зачаїлося. Глибоко в болоті, під товщею непрохідного бруду, розляглися ящури – подалі від біди. А тим часом круті височенні морські хвилі почали затоплювати і ліси, а не тільки болота.

...Минуло з тих пір немало років, може, сотні тисяч. Море поступово обміліло в тутешній краях. А, дерева, звалені водою, замулилися. І землі зробилося душно під таким покровом. Вона до того розігрілася зсередини, що врешті-решт затряслася, як в лихоманці, з її надр то в одному місці, то в іншому стали вириватися назовні вогняні стовпи, розпечене каміння, яке поступово застигало, утворювали пагорби і гори.

Згодом з поглиненого болотами лісу, спресованого до кам'яної твердості, після того, як він зотлів або переродився остаточно, виник сам по собі горючий камінь. І заліг пластами, як і навалювалися один на одного дерева. А незримі

ящури – ті, яких не знищив вогонь, виявилися стиснутими вугільними пластами, і лежали там до пори до часу в безжиттєвій дрімоті.

І ось настав час, коли той сонячний камінь став потрібен людям для обігріву, виплавки залізної руди, і його почали добувати з підземелля. Ось тут і прокинулися потривожені хижі ящури-чудовиська. Заворушилися своїми незримими газовим тілами, хитнулися в одну сторону, в іншу, намагаючись звільнитися з багатівікового, полону. Натисне чудовисько на пласт, і довжелезна брила вивернеться і впаде в забій, де знаходяться люди. А наткнеться чудовисько на який-небудь вогник у шахті – вибухне, трясучи підземелля і обрушуючи породу з міцного сланцю і пісковіку. Жахливе видовище!

На одній копії був уже досвідчений бувалий шахтар. Ось він надумав, як вигнати звіра-невидимку з вугільних пластів. Він узав із собою довгий шпур. Пробурили ним у цілісному пласті довгу вузьку дірку, щоб дістатися до логова звіра-невидимки, а як тільки дістали його, він закрутився, як ужалений, і миттю вискочив з тієї дірки в забій. А тут на нього чекав наготові потужний вентилятор, який закрутив його так, що той і схаменутися не встиг, як найпотужніший струмінь повітря погнав на-гора і безслідно розвіяв в Донецькому степу.

2. Шахтарські приповідки

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ, ВИКОНАЙ ЗАВДАННЯ

1. **Розкажіть**, що вам відомо про легендарного Шубіна.
2. **Уявіть** себе художником у видавництві. **Створіть** кілька ілюстрацій до запропонованих легенд про Шубіна.

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

1. З якими словами асоціюється слово «шахтар» за поданим кластером? Доповніть його.

2. **Спробуйте** присвятити шахтарській праці власні поетичні рядки.

§ 3. Історія в назвах міст, селищ, вулиць.

Одна Батьківщина, і двох не буває,
Місця, де родилися, завжди святі...
М.Бакая

Край Донецький має давню історію. Багато століть тому це було «поле чисте», «земля незнана». Прадавній степ покривався духмяним чебрецем,

квітами, полином та ковилою. Земля ця споконвічно знаходилася на перехресті важливих історичних шляхів, якими кочували різні народи. По ній колись скакали на своїх конях амазонки, у різні часи тут жили кімерійці, скіфи, сармати, готи, пізніше – хазари, печеніги, половці, монголо-татари. Тут пролягали чисельні шляхи – чумацькі, торгівельні, «соляні», «вугільні».

Проходили століття... Тепер ми пізнаємо минуле нашого краю з давніх літописів, народних пісень та дум, художніх творів письменників. Таємничий відгук давнини зберігся і в багатьох географічних назвах донецького краю.

ЗАПАМ'ЯТАЙ!

Топоніміка – це спеціальна наука, що вивчає географічні назви, їх походження, смислове значення, розвиток, сучасний стан, написання і вимову. Топоніміка є інтегральною науковою дисципліною, яка розташована на стику трьох наук і використовує дані з трьох областей знань цих наук: географії, історії та лінгвістики.

Топонімія – галузь мовознавства, що вивчає місцеві назви (топоніми); сукупність географічних назв певної території.

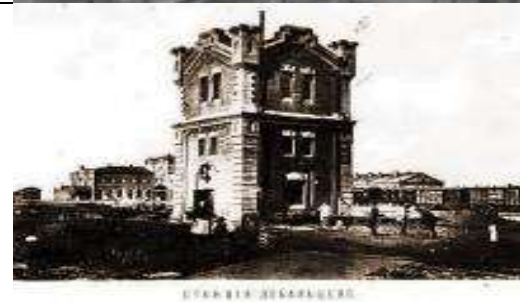
ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

У топоніміці існує кілька принципів називання. Найчастіше назви давалися за іменами чи прізвищами людей. Деякі назви пов'язані з розробками корисних копалин або з переважаючими в даній місцевості професіями. Наприклад,

Донецьк заснований у 1869 р. як селище Юзівка, що виникло поблизу Овечого хутора навколо металургійного заводу. Це підприємство збудував англійський промисловець Джон Джеймс Юз. У 1924 р. Юзівку перейменували у Сталіно, а 1961 р. – у Донецьк. Сучасна назва міста

		походить від найменування річки Донець, від назви регіону – Донецького басейну, власне від Донецького кряжу, названого так завдяки його розміщенню уздовж ріки Донець.
		Макіївка – від старовинного імені Мокей (Маккей). Первісна назва Макіївська слобода (з 1690 р. - версія краєзнавця М.Колодяжного, офіційно – з 1787р.). З 1923 р. - Дмитрієвськ. З 1931 року – Макіївка.
		Шахтарськ – на честь представників найбільш поширеної вугільної професії краю.
		Зугрес – від назви Зуївської електростанції.
		Дебальцеве (Іллінка) - Колишній маєток, подарований І.М. Дебальцеву, видавцеві і державному діячеві. За іншою версією – на честь героя громадянської війни Дебольцева.
		Амвросіївка – місто засноване в 1869 році як станційне селище у зв'язку з будівництвом Курсько-Харківсько-Азовської залізниці.
		Іловайськ – місто назване на честь одного з представників славного роду Іловайського, якому за упіймання О. Пугачова були подаровані землі краю.

	Харцизьк – «харцизами» називали селян-утікачів (майбутніх козаків), які селилися на межах турецьких володінь, а їх поселення іменувалися «харцизьськими».
	Торез (Олексіївка, Чистяково) – на честь діяча французької комуністичної партії Моріса Тореза, який у молоді роки працював шахтарем.
	Сніжне – назва пов'язана з легендою про Катерину Велику, яка була захоплена засніженими балками вздовж дороги.
	Горлівка (Корсунь, Государів Посад). Селище, засноване на місцевості, яка багата на корисні копалини, отримало назву на честь гірничого інженера П.М.Горлова, який їх і розвідав.
	Ясинувата, за місцевим переказом, поселення, яке спочатку належало татаринів, що торгував худобою. Звали його Ватай. Потім земля перейшла до його сина, якого мало хто знав. На питання «Хто ти?» він відповів: «Я син Ватая».

	Єнакієве (Риково, Орджонікідзе) – місто отримало назву від Ф.Є. Єнакієва, інженера-шляховика і засновника Єнакіївського металургійного заводу.
	Докучаєвськ (Оленівські Кар'єри) – ім'я місту дав відомий вчений, геолог і ґрунтознавець В.В.Докучаєв.
	Вуглегірськ – через назву основного багатства Донбасу – кам'яного вугілля.
	Жданівка (Новождановка) – на честь державного діяча і соратника Сталіна А.О.Жданова.
	Сєдове – селище міського типу назване на честь полярного дослідника Г.Я. Сєдова, який тут народився.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Назвіть, які міста отримали свою назву від назви основного багатства Донбасу – кам'яного вугілля.
2. Назвіть, які міста названі на честь господарських діячів.
3. Назвіть, які міста названі на честь радянських партійних діячів.
4. Назвіть, які міста названі на честь видатних людей.
5. Розкажіть про походження назви міста Донецька, використовуючи запропоновану «стрічку часу».

6. Розкажіть, що відомо про походження назви вашого міста (селища).

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Гідронім (від грец. υδωρ «вода» та όνομα «назва») – географічна назва водоймища (річки, озера, ставка, моря, болота).

гідроніміка – розділ топоніміки, що вивчає назви природних водоймищ – рік, озер, морів, океанів, боліт, джерел, а також рукотворних – водяних споруд, зрошувальних систем, каналів, колодязів, криниць тощо.

На південь від Донецька розташоване Азовське море. Найбільші водосховища – Кальміуське водосховище (62+38 га, на річці Кальміус) і Донецьке море (206 га).

Найбільша річка – Сіверський Донець (також Дінець – річка півдня Східно-Європейської рівнини – найбільша притока Дону). Назву вона отримала через те, що текла з Сіверського князівства, на відміну від витоків Дону, про що й пише мандрівник XVI століття Алессандро Гваньїні: «Є також інший Дон, менша ріка, котра бере свій початок у Сіверському князівстві, а називається Сіверський Донець. Ця річка вище від Азова впадає у великий Дон».

Трохи меншою є ріка Кальміус, що протікає центром міста, а на півдні Республіки – тече у природному каньйоні шириною 4-5 кілометрів. Серед малих річок – Асмолівка, Черепашкина, Бахмутка (Скоморошина), Осикова, Піщана, Казенна, Богодухівка.

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

1. Створіть проект на одну із запропонованих тем:

- ✓ «Мій край – моя душа».
- ✓ «Легендами оспівана земля» (робітничий фольклор Донбасу).
- ✓ «Історія в назвах міст, селищ, вулиць».

ЗАПАМ'ЯТАЙ!

Етапи роботи над проектом

I. Вибір напрямку і формування назви проекту: узагальнена назва проблеми, визначення кола питань; виділення загального напрямку або пріоритетних (окремих) напрямів, оформлених у підпроекти.

Визначення напрямку й формулювання назви проекту всіма членами колективу.

II. Розділи проекту.

2. Актуальність, необхідність, значущість обраного напрямку (чому саме цей).
3. Мета і завдання проекту:
 - а) довготривалий:
 - * створення чогось нового (за структурою, підходами);
 - * нові технології, методики;
 - * можлива розробка дослідження за проектом;
 - * визначення очікуваних результатів;
 - * планування «продукту» в результаті виконання програми.
 - б) короткотривалий – визначення конкретної мети, завдань на певний період.
4. Визначення етапів реалізації проекту:
 - а) зазначаються терміни початку і закінчення проекту;
 - б) закінчення проекту визначається етапністю його реалізації;
 - в) окреслюються часові інтервали кожного етапу.
5. Механізм реалізації проекту: як? яким чином? за допомогою яких засобів буде реалізовано проект?
6. Обов'язки та відповідальність учасників реалізації проекту:
 - а) хто відповідає за проект?
 - б) хто і за що відповідає всередині проекту?
 - в) хто допомагає в реалізації проекту?
7. Очікувані результати на кожному етапі і після завершення проекту.
8. Оцінка й самооцінка проекту: коли та з якою періодичністю буде оцінюватися виконання проекту; хто візьме участь в оцінюванні; які форми контролю (самоконтролю) й оцінювання (самооцінювання); у якій формі буде подано інформацію про хід проекту?

III. Презентація. Може бути представлена:

- у вигляді постера (плаката), на якому автори в оригінальній формі подають добірки матеріалів;
- у формі щоденника, буклета, міні-підручника;
- як усна презентація, що поєднується з оформленням постера.

IV. Цей етап охоплює дискусії, обговорення результатів проекту після його захисту, поради та коментарі вчителя, груповий аналіз роботи та самоконтроль учасників.

§ 4. Борис Грінченко. «Панько». Відтворення в оповіданні теми важкої шахтарської праці та побуту.

*Більше працював, ніж жив.
М. Чернявський*

*За працездатністю Грінченка переважав
хіба що Франко.
В. Яременко*

ПЕРЕВІР СЕБЕ

- ✓ Кого з письменників Донеччини ви знаєте?
- ✓ Які біографічні факти Б. Грінченка та С. Черкасенка свідчать про їх зв'язок з Донбасом?
- ✓ Які твори Бориса Грінченка вам відомі?
- ✓ Які твори Спиридона Черкасенка вам відомі?

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Борис Дмитрович Грінченко – видатний письменник і вчений, критик, мовознавець, освітній і громадський діяч кінця XIX – початку XX століття. Його шанували І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка, П. Грабовський та інші видатні сучасники.

Маючи псевдонім «Вартовий», Борис Грінченко три десятиліття стояв на сторожі рідної культури, був прикладом самовідданої праці, громадської діяльності.

Борис Дмитрович Грінченко народився 9 грудня 1863 р. на Харківщині у родині відставного офіцера із збіднілих дворян. Першими літературними вчителями, після кількох дитячих книжок, були Вальтер Скотт, Байрон, Альфред де Він'ї, Гюго, Гоголь, Пушкін, Некрасов, Кольцов.

Уже в дитинстві пробує писати вірші російською мовою, згодом «видає» рукописний журнал російською і українською мовами, читачами якого були сестри Ганна, Аполлінарія, Любов та менший брат Петро. Пізніше під впливом Шевченкового «Кобзаря» починає писати – переважно українською.

У художній літературі ім'я Б. Грінченка (Василя Чайченка) з'явилося 1881 року. Він став відомий як поет-лірик, автор 6 книг поезій: «Пісні Василя Чайченка» (1884), «Під сільською стріхою» (1886), «Нові пісні і думи Василя

Чайченка» (1887), «Під хмарним небом» (1893), «Пісні та думи» ч. I-II (1895), «Писання Б. Грінченка» т. I (1903).

З 1881 року починається його освітньо-педагогічна діяльність, яка тривала до 1893 року. Вчителював він у селах Харківщини, Сумщини, Катеринославщини. Багато пише, регулярно друкуються в журналах та альманахах.

У 1902 році письменник перебирається до Києва. Тут разом з дружиною він трудиться над укладанням вершини своєї праці – чотиритомного «Словаря української мови» (1907–1909рр.). Цю роботу було відзначено академічною премією.

Підірване задавненим туберкульозом здоров'я письменника не витримало такого напруженого, безперервного ритму. Різке загострення хвороби змусило письменника вирушити на лікування до Італії. 6 травня 1910 року Грінченко помер в м. Оскендалетті. Поховано Бориса Грінченка в Києві, на Байковому кладовищі.

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Оповідання – невеликий за обсягом епічний твір, у якому зображується одна подія з життя одного або двох сформованих персонажів.

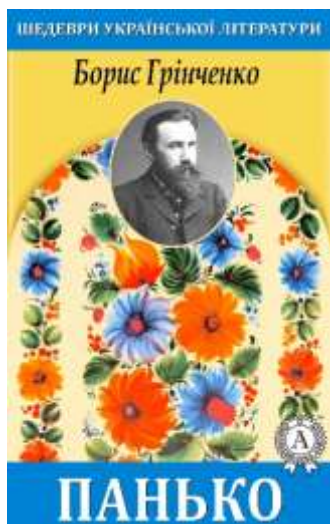
Невеликі розміри оповідання вимагають нерозгалуженого, як правило, однолінійного, чіткого за будовою сюжету.

Характери показані здебільшого у сформованому вигляді. Описів мало, вони стислі, лаконічні. Важливу роль відіграє художня деталь (деталь побуту, психологічна деталь та ін.).

ПРОЧИТАЙ

Панько

Панько останній ускочив у дерев'яний великий *цебер*¹ до чотирьох товаришів і гукнув машиністу:

– Пускай!

Цебер почав спускатися в шахту спершу тихо, а далі все швидше й швидше. Він хитався на всі боки, і шахтарі повинні були часом відпихатися від стін, щоб не вдаритись об їх, – тоді б усі сторч головою могли полетіти в шахту з розбитого цебра. Але шахта була не глибока; чорні стіни промайнули швидко, й шахтарі вже були на дні.

– Ну, вилазь! – сказав Панько й сам вискочив перший, держачи в руках динамітові² патрони. Товариші почали вилазити за їм з струментом³ у руках.

Зараз же біля сторчової⁴ шахти пробивано новий хідник. Але величезна брила⁵ кам'яна, зустрівшись на дорозі, не давала йти далі.

Шахтарі мусили розбити цю каменюку динамітом.

За кілька ступнів вони були вже там, де треба.

Нахиляючись, вони пройшли – чи, мабуть, краще сказати – пролізли у почату нору.

Там було мокро й темно. Дві лампи шахтарські, блимаючи, освічували чорні стіни і не менше чорні шахтарські обличчя, тільки зуби та очі білили на тих арапських обличчях.

Робітники почали оглядати камінь.

– Ну, з їм буде морока! – промовив один.

– Та здоровий! – додав другий.

– То нічого, що здоровий, а ось подивимось, як його пробивати, – сказав Панько. – Ану лиш давай свердел⁶!

Почали вертіти камінь, б'ючи по свердлу молотком: камінь мало подавався.

– І що б було кращий струмент узяти! – сердився Панько, що порядкував ділом. – А то цим – до вечора не зробиш дірки.

– Та й вечір недалеко, – озвався хтось.

– І добре, бо вже й кістки болять на цій чортовій роботі, – додав один шахтар.

– Не журись! – одказав молодий високий парубок, – зате завтра неділя, погуляємо!

– Погуляємо! – трохи зло відказав йому чоловік з бородою. Він приходив на роботу з села і мав сьогодні йти додому, несучи свій заробіток сім'ї. Парубок же той жив на шахті і всі гроші витрачав на себе. Перший був порядний господар і не міг бути прихильний до шибайголови⁷ шахтарської.

– Погуляємо! Вам усе тільки б гульки справляти! За гульками й діла не знаєте.

– А якого я діла не знаю? – розсердився парубок.

– А от такого, що тебе посилено взяти путящого струменту, а ти взяв казна-що.

– Велике лихо! – відмовив парубок. – Як треба буде, то підіймусь та й візьму кращий.

– А воно й справді треба взяти, – промовив Панько. – Ану лиш добудь!

– Круть-верть – зараз буде! – сказав парубок. – Ходім, Семене!

Другий парубок, той, що лаяв роботу, пішов з їм до цебра.

Три шахтарі посідали, прихилившись спинами до каменюки. Двоє почали зараз же крутити цигарки і позакурювали їх від лампи, що причепили збоку на стіні.

Панько не кутив. Він дуже втомився. Сьогодні йому було багато роботи. Хотілося відпочити. Поки товариші курили й розмовляли, він мовчки сидів, приплющивши очі. Залюбки згадував, що сьогодні піде додому, обмиється, відпочине й побуде в своїй сім'ї. Сім'ї всього – жінка молода та маленький син, років три йому було. Влітку Панько хліборобив, а взимку заробляв по шахтах. Цей заробіток давав йому змогу не вбожити, ще трохи й підправляти своє господарство.

Він тепер думав про свою теплу чистеньку хатку. Вона так і в'являлась йому, а серед неї Одарка. І обличчя в Одарки так наче всміхнулося до нього.

Якесь любе, лагідне почування обняло Панька, і йому так схотілося швидше туди, до неї й до сина. Ну, Данько запевне спатиме, як він прийде, але завтра вже ж спитається:

– А со мені татко принесла з сахти?

Чудний! Завсігди з матір'ю, чує, як на неї кажуть «вона», то й собі на всіх, – і на чоловіків, і на жінок, – почав казати «вона». Треба буде взяти йому в крамниці яку канхветину. Бо так тобі любо обніме за шию та й каже:

– А со принесла?

А Одарка дождатиме його, хоч як пізно він прийде, – вона не ляже...

Усміх осяйнув умазане в сажу чорне обличчя Панькове. Йому знову схотілося побачити Одарку зараз біля себе... Ні, самому бути зараз біля неї...

– А ось і ми! – гукнув голос мало не над самим Паньком.

Панько розплющив очі. Парубки вже вернулися з струментом. Треба було робити. Трохи нехотя відірвався Панько від своїх мрій і встав.

З новим струментом робота пішла краще. Але все як каменюка подавалася погано, бо дуже тверда була.

– Та ну його к бісу, – всі руки обшмугляві – промовив чоловік з бородою, спускаючи руку з молотком. – Буде й стільки!

– Не глибоко буде, не розірве враз, – сказав Панько.

– Дарма, – удруге можна, коли треба буде.

Панько позастромлював у попровірчуванні дірки патрони.

– Ну, хлопці, гайда в цебер! Я зараз позапалюю гноти⁸.

Чотири шахтарі пішли до цебра, покинувши Панька запалювати. Парубок зачепив старого:

– А що, от і приніс, що треба, й не загаялись.

– Мовчи вже! Про тебе й кури сокочуть по смітниках, що ти такий моторний, – відмовив той.

– Та про мене хоч кури сокочуть, дядьку Андрію, а про вас і того нема! – відказав парубок, улазячи в цебер.

– Га-га-га! – зареготалися шахтарі. – От так утяв!

– Утяв! – розсердився дядько Андрій, уже стоячи в цебрі в той час, як інші ще влазили.

– Утяв! Якби йому язика втяти, так ото було б добре! А то дуже довгий, – щоб не придавило коли в шахті грудякою.

Шахтарі знову зареготались, і під регіт парубок гукнув угору:

– Піднімай!

Цебер смикнуло й піднесло вгору.

– Стій! стій! – скрикнув дядько Андрій. — А Панько?

За реготом та за спіркою шахтарі зовсім забули, що Панько мусить сісти з їми. Вони зирнули наниз і побачили Панька.

– Стій! – згукнув з усієї сили парубок.

Цебер спинився.

Панько все це бачив. Він одразу згадав, що патрони позабивано неглибоко, що гноти були короткі. Вибух мусить бути зараз – ось-ось. Коли

цебер спуститься, то каміння вдарить просто на товаришів. Все це він зрозумів за одну мить.

«Що бог дасть!» – промайнуло у його в голові. І перш ніж товариші встигли гукнути, щоб спускати, він голосно крикнув:

– Піднімай!

Цебер знову смикнуло й відразу винесло нагору.

Панько повернувся, щоб кинутися набік у другий хідник.

Але саме в цю мить із темряви блисконуло ясным огнем, потім ударило, і важкий гугот струсонув шахту.

Панько почув, як щось штовхнуло його в груди й кинуло вавзем.

Як дим розвіявся, товариші кинулись у шахту. Панько лежав зараз же тут, і його груди були однією великою кривавою раною...

1893. І. 17. с. Олексіївка.

СЛОВНИК

¹ *цебер* – велика дерев'яна або металева посудина у вигляді конічного або циліндричного відра, якою підіймають воду з колодязя, руду або землю з шахт і т. ін.;

² *динаміти* – вибухові суміші на основі нітрогліцерину з поглиначем та іншими домішками;

³ *струмент* – інструмент, знаряддя праці;

⁴ *сторчової* – який має напрям вертикалі; вертикальний, прямовисний;

⁵ *брила* – великий безформний шматок каменю, землі, глини, льоду і т. ін.;

⁶ *свёрдел*, або *свердло́*, *свёрдло*, рідко *бура́в* – різальний інструмент для утворення отвору у суцільному матеріалі;

⁷ *шибайголова* – відчайдушна людина, що нічого не боїться. Слово часто застосовується до неслухняних підлітків чоловічої статі, бешкетників, хуліганів;

⁸ *гноти* – стрічки або шнури, що використовується для горіння в деяких освітлювальних та нагрівальних приладах (газових лампах, керованих, свічках та ін.), для змащування чого-небудь і т. ін.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ, ВИКОНАЙ ЗАВДАННЯ

1. Дайте відповіді на питання.

- ✓ Чи сподобалося вам повідання «Панько»? Чим саме?
- ✓ Яка основна думка оповідання «Панько»?
- ✓ Які історичні відомості згадані в тексті?
- ✓ Знайдіть і зачитайте епізод із оповідання, де змальовано героїчний вчинок Панька.
- ✓ Якими художніми засобами письменник зображує внутрішній світ героя?
- ✓ Про що говорить учинок Панька?
- ✓ Чого вчить нас цей твір?

2. Визначте ознаки твору, заповнивши його паспорт.

1. Автор _____
2. Рід _____
3. Жанр _____
4. Тема _____
5. Ідея _____

ПОМІРКУЙ...

1. Чи можна стверджувати, що твір «Панько» є оповіданням?
2. Знаючи умови життя та праці шахтарів позаминулого століття, визначте проблеми, які автор порушує у своєму творі.
3. Випишіть із оповідання слова-терміни, що стосуються шахтарської тематики. Яка їх роль?

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Анкета (від фр. *enquete*) – структурно організований набір запитань, кожне з яких логічно пов'язане з основною метою дослідження, отримання інформації відбувається шляхом опитування респондентів.

Використовується при проведенні соціологічних, політичних, психологічних досліджень для оцінки поточної ситуації або визначення перспектив розвитку досліджуваних процесів.

Респондент (від лат. *Respondere* – відповідати, реагувати) – учасник інтерв'ю, соціологічного опитування, або психологічних тестів. Особа, яка відповідає на запитання інтерв'юера, кореспондента або анкети. Людина, яка виступає в ролі джерела первинної інформації про явища і процеси, котрі досліджуються.

ПОПРАЦЮЙ У ПАРАХ

1. Підготуйте питання за змістом оповідання «Панько» для сусіда по парті.
2. Складіть анкету-характеристику Панька.

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

1. Складіть асоціативний куц до поняття «Шахтарська праця».

Шахтарська праця

2. **Напишіть** твір-роздум «Як я оцінюю вчинок Панька».

3. **Зробіть** художній переказ від імені:

- Панька;
- дядька Андрія;
- Одарки;
- маленького Данька.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Виконайте тестові завдання.

1. Роки життя і смерті Бориса Грінченка:

- а) 1819–1897;
- б) 1863–1910;
- в) 1814–1861;
- г) 1817–1862.

2. Головним героєм оповідання Б. Грінченка «Панько» є:

- а) хлопець;
- б) молодий чоловік;
- в) жінка;
- г) дідусь.

3. За спеціальністю головний герой оповідання «Панько» є:

- а) учителем;
- б) металургом;
- в) шахтарем;
- г) лікарем.

4. Дії в оповіданні «Панько» відбуваються:

- а) у шахті;
- б) на металургійному заводі;
- в) у лікарні;
- г) у школі.

2. Дайте відповіді на питання.

2.1. Як ставився до роботи Панько?

2.2. Назвіть членів родини Панька.

2.3. Про що думав Панько на роботі?

§ 5. Спиридон Черкасенко. «Чорний блиск». Реалістичне зображення важкої нужденної долі старого шахтаря Лавріна.

*Тихо у вогкій пітьмі
В шахті, на дні.
Стіни ридають німі,
Мокрі, брудні.
Буйними краплями піт
Очі сліпить,
Лампи смердючої гніт
Блима, чадить.*

С. Черкасенко

Спиридон Феодосійович Черкасенко народився 24 грудня 1876 року в містечку Новий Буг Херсонського повіту в селянській родині. Закінчив двокласну школу, потім Новобузьку вчительську семінарію, з 1895 року працював учителем у різних народних школах Катеринославщини.

У 1901 році переведений на посаду вчителя на Лідіївські рудники (колишня Юзівка, зараз Кіровський район міста Донецька), де він прожив дев'ять років, навчаючи шахтарських дітей і проводячи серед шахтарів культурно-освітню роботу.

Багаторічна вчительська робота в шахтарському середовищі дала письменнику великий запас життєвих спостережень, які були відображені в його віршах, оповіданнях і п'єсах з шахтарського життя.

8 лютого 1940 року письменника не стало. Похований на Ольшанському цвинтарі в Празі.

НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЮ

... Після оповідань Б. Грінченка й поезій М. Чернявського, творчість С. Черкасенка – це перше повне й вагоме відтворення умов праці, душевного стану донецького шахтаря в українській літературі. Його оповідання обіймають переважно одну сферу, – шахтарське життя і показують, що те життя він знає добре і вміє вибрати з нього типові постаті...(О. Бабишкін).

Творчість Спиридона Черкасенка багатогранна, він друкувався в багатьох газетах і журналах. Черкасенко писав вірші, оповідання, п'єси, наукові та педагогічні розвідки, публіцистичні огляди-статті, крім того він був упорядником навчальних посібників.

У літературі Черкасенко дебютував віршами в Літературно-науковому віснику (1904 р.). Спиридон Феодосійович творив, здебільшого, під своїм прізвищем – Спиридон Черкасенко, але час від часу він підписувався і псевдонімами: Провінціал, Стах Петро та інші.

Від гостросюжетних п'єс із шахтарського життя до історичних драм, від оповідок про шахтарську буденність до історичного роману, від соціально-побутових віршів до глибоких педагогічно-публіцистичних роздумів – творчий шлях Черкасенка-письменника.

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Літературний рід – це спосіб вираження художнього змісту, сукупність принципів формальної організації творів, що визначаються властивостями як предмета зображення, так і художнього мовлення. Відповідно до літературних родів виділяють епічні, ліричні, драматичні та синкретичні (гр.

поєднання) або мішані жанри.

Жанр (фр. – вид) – це історично сформований тип художнього твору, який синтезує характерні особливості змісту та форми певного виду творів, має відносно сталу композиційну будову, що постійно розвивається та збагачується.

Епос (гр. – слово, розповідь) – рід літератури, що прагне зобразити дійсність в її об'єктивній сутності, в об'єктивному перебігу подій, сюжетному їх розвитку, наче поза втручанням автора.

Епічні твори – розповідні. Зображення в епосі ведеться від реального чи умовного оповідача, рідше свідка чи учасника подій. Оповідь або розповідь ведеться переважно у минулому часі, подеколи – у теперішньому, зрідка – у майбутньому від третьої особи (розповідач) чи першої (оповідач).

Основні особливості епосу:

- розповідь про події, що вже відбулися;
- зображення людини через її вчинки, поведінку, особливості мови тощо;
- описи різних видів;
- рівний («епічний») тон викладу;
- менш інтенсивне, ніж у ліриці використання образотворчих засобів;
- прозова форма (крім байки).

ПРОЧИТАЙ

Чорний блиск

– Стій! п... п... пу...

Дід Лаврін хотів промовити «тпру!», але губи йому залякли від морозу.

Довгонога замордована шкапа спинилась і, тяжко відсапнувши, похнюпилась, похиливши мало не до землі свою довгу, байдужу до всього голову. Старий шахтар злісно штовхнув її ногою в черево.

– Повернись! щоб ти йому здохла!..

Шкапа злегка здригнулась, підняла голову й відступила трохи набік.

Старий, погано лаючи невість кого, тремтячими руками відчепив барок, докотив вагончика до краю рейок, страшенно напружився, перекинув і почав

залізною лопатою вигрібати з його мокрий, липкий глей. Останні двадцять років він все чомусь лається, щодалі з більшим запалом; з того часу, коли він почав лаятись систематично, на світі не зосталось, мабуть, такої людини, котрої він не вилаяв, хоч нишком. Найбільш доставалося хазяїнам та начальству, котрих старий лаяв з захопленням, з натхненням і пророкував їм загибель, коли не на цім, то на тім світі. Сороміцька лайка стала у нього за звичку: кожне слово, що вилітало йому з вуст, було оздоблено жовчу й лайкою.

Поставивши вагончика знов на колеса, дід Лаврін усім тілом почув, що страшенно вморився. Старечий піт під сорочкою й на лобі миттю прохолов од морозу, в руки зайшли зашпори, пальці розчепірились. Він тяжко зітхнув. Холодний, пронизливий вітер, сповнивши решту міцних колись легенів, викликав страшенний вибух кашлю; старе виснажене тіло затремтіло від того кашлю, в грудях клекотало, хрипіло, свистіло, пищало, мов у старій обшарпаній гармонії. Вкупі з одривчастою лайкою, Лаврін випльовував на рейки чорне з кров'ю мокротіння.

Стояла восьма година ночі. Морозило. Пекучий вітер вільно гуляв на високім глеянім валу, де не було жодного захистку, й проймав старого до кісток. На краю валу горіло огнище з вугілля, приємно блискаючи й розпускаючи усюди чорний смердючий дим. Старий Лаврін, утерши зашкарубленим рукавом запущені інеєм вуси й бороду, на превелику силу витяг з кишені кисет з тютюном, куценьку люлечку й примостивсь біля огню, не звертаючи уваги на свого єдиного товариша, ворону, розбиту на ноги, шкапу. Вона постояла, постояла й, помітивши, що дід забув про все на світі, oprіч своєї люльки, повернувшись задом до вітру й тихо дрімала, схиливши голову й зрідка здригаючись від набридливого морозного вітру.

Робота на шахті кипіла. Важко стукала й дзвеніла машина, гуркотіли по рейках вагончики, торохтіло вугілля, падаючи із опрокидивателя униз. Ясно світили ліхтарі громовинного світла, освітлюючи широкий двір з різними будинками, високу темну будівлю, височенну цегельну трубу; довга-довга, на тонких високих стовпцях, естокада здавалась вночі якоюсь потворою з безліччю ніг; до неї було прибудовано знизу сортировку з грохотами.

Дід Лаврін підняв голову й з ненавистю озирнувся довкола. Старий не міг байдужо дивитись на всі отсі навісні будівлі, вигадки зажерливості людської, не міг без прокльонів чути грюкання грохотів. Він одвернувся й замисливсь, посмоктуючи свою носогрійку. Химерною здавалась його зібгана од вітру постать.

А він думав... Все життя – гірке, безнадійне, нікчемне, непотрібне – промайнуло в його старечій голові, як одна хвилинонька. Гуркіт грохотів нагадав йому його дитинство...

Он сновигають по високій скрипучій драбині невеличкі дитячі тіні. Дід знає, що то хлопчаки й дівчатка – глейщики й глейщиці – по черзі лазять погріти біля машини свої закацюблені пальці, сірі од глею, чорні од вугілля. О, він гаразд ще й досі знає, що то за праця – вистояти щодня дванадцять годин на тремтячій низенькій ослоні, нахилившись над грохотом, по котрому в шаленім танку скачуть униз чорні, блискучі шматки вугілля, такі жаркі в огні й такі з біса пекуче холодні на грохоті. Він добре знає, що вони вийшли з тасмних надр землі, що чорний блиск їхній ховає в собі тепло, чудове жадане тепло... задля багатирів. І він ненавидів його зараз усією рештою свого хворого серця, намученої душі, потьмареного розуму. Але тоді, коли він був глейщиком, такі думки ще не краяли йому серця: дзвінкий дитинячий регіт його влітку й тихий жалібний плач взимку розтиналися часто-густо під дахом сортировки.

Зима. Ніч. Ясно світять над грохотами спущені із стелі невеличкі електричні лампочки, Відбиваються тисячами чорних іскор на шматках вугілля, ріжуть очі; розпачливо ридає за тонкою шальовчаною стіною хуртовина, вривається крізь рясні щілини в сортировку. По обидва боки грохотів стоять хлопчаки й дівчатка з посинілими від морозу рученятами й почервонілими мокрими носами. Он Кравцева Тетяна й Жолобова Христя не видержують далі, бо навіть сльози позамерзли їм на віях і сяли, як перлини. Вони підстрибують, ляпають долонями, закаблуками, хукають на руки, але раптом, наче умовившись, вибігають із сортировки, й глухе тупання їхніх чобіт по драбині заглушає на мить люте ридання завірюхи. Вони побігли погрітись до машини.

– Ага, непереливки!

– Ач, які тонкошкурі!

Регочуть крізь сльози їм услід дехто з хлопчаків, але видно, що кожний з них, завзятих, залюбки побіг би за ними.

– Та хіба вони грітись побігли?

– А куди ж?

– До Ванька смазчика.

– Ха-ха-ха!..

Вони були такі малі, не було молодших од 8 літ і старших од 14... З своїми чистими серцями, прозорими душами, променистими ясними очима – вони були надзвичайно хороші, як і всі діти, але вони знали більш од звичайних дітей, вони вже знали мерзоту, й ця свідомість труїла їхню дитячу душу. Вони знали, що коли декотрі з більшеньких дівчаток спускаються униз до машини, то туди приходять смазчики, обмітчики, погоничі, погано лаються й погано поводяться з дівчатками. А коли часом грохотам бракує роботи, то всі глейики збираються до машини й покотом сплять біля неї на підлозі, підклавши під голови кулаки. Приходять підлітки, лягають біля дівчаток і ночують з ними.

Дід Лаврін тяжко зітхнув і раптово зацмокав своєю люлькою... Його Одарка теж була глейщицею...

* * *

Він думав...

З надшахтного будинку вряди-годи неслоь стукання молотка по залізній штабі й гуркіт вагончиків з вугіллям та глеєм, котрі видано на-гора¹ з глибокої темної шахти...

І малюється старому інша картина. Він забойщик²... О, він був добрячим забойщиком! Траплялись за його робітницького життя упряжки³, та й не одна сотня, коли він нарубував по шість вагончиків і за це одержував аж півтора карбованця. Це ж не жарт, справді! Це не дитина-глейщик, що заробляє за упряжку четвертака й рідко два злоти.

«Пічка» в шахті. Ледве-ледве блимає смердючий каганчик-лампочка й не світить, а тільки чадить, псує й без того важке, вогке повітря, густо засмічене чорним блискучим порохом. Зловісно висить над головою сіра стеля й погрожує в тріски знищити дві-три аршинних стойки⁴ з кремезного дуба, що піддержують її. Робиться сумно, коли згадаєш, що на цю стелю давить зверху півтораста сажнів важкої землі. Тиша – неначе в могилі, тільки з головної проходки часом чути, як тріщать, мов на лютім морозі, товсті, поставлені густо одна поруч з одною, дубові рами. То осідає земля. Часом де-небудь поблизу стрельне, як з гармати, і гострий-гострий холодний жах мимохіть закублється під серцем, зіньки поширюються й хочеться бігти звідсіля прожогом, стрімголов, бігти й кричати божевільним, шаленим, нелюдським криком, щоб заглушити цю страшну, похмуру тишу і хоч на хвилиночку почути, що ти не в могилі... Тихо... десь далеко в'їдливо дзюрчить вода і, здається, падає краплина по краплині тобі на тім'я й б'є у виски молотом. Душно... хочеться дихнути на повні груди, але відчуваєш, що це річ цілком неможлива, що нема потрібного повітря, і від цього робиться ще більш важко й кидає тебе в жар... Он біля другої стіни цієї низької печери ворухиться ще одна жива істота: їй, мабуть, теж тяжко, бо іноді глибокий стогін виринається з молодих дужих грудей. То парубчак саношник обперся, лежачи, на свої санки, повні вугілля, й спочиває, заплющивши очі: по молодому, ще дитинячому обличчю його, чорному від пороху, стікають струмочки поту, задержуються на бровах, на віях, на верхній пухнатій губі. Саношник інстинктивно витирає піт чорним рукавом своєї сорочки, розмазує його по видові й робить з вродливого личка якесь страховисько, у якого блищать тільки очі та зуби... Годі, треба довбати... Руки по звичці, як машина, стискають кайло⁵, розплющені очі стрівають чорний, ворожий блиск твердого, як камінь, вугілля, безсила ненависть смочає за серце, й гострий залізний загартований кінець кайла з сухим тріском вгрузає в грубий холодний шар, що ховає в собі таку силу огню. Чорні блискучі скали сиплються на всі боки. Тук... тук... тук... раз у раз... гаразд

не розбереш, чи то в голову, чи то в стіну. Чутно, як піднімається на коліна саношник, надіває на шию ремінну шлейку і, зігнувшись в три погибелі, рачки зникає в діру вкупі з санками... Тут... тук... тук... без кінця... Знов влазить саношник, з грюканням накидає повні санки й знов зникає... Тук... фу!.. Хочеться повітря, голова болить, спину ломить, а чорний блиск глузливо дражнить очі, й руки з запалом, з ненавистю знову стискають кайло і всажують його в проклятий чорний блискучий шар вугілля.

* * *

Дід Лаврін розплющив очі, потяг люльку, але вона затухла. Погасло й огнище, і тільки чорною плямою темніла на снігу купка жужелиці.

Старий задрімав знов... Що воно?.. Чудно... Село, річка, оболонь... Він ще хлоп'я й бігає понад річкою, заганняючи до гурту громадських телят... А шахта?.. а ненависний чорний блиск в жовтій од лампочки темряві?.. Ні, то сон, довгий-довгий, як саме життя, тяжкий, гнітучий сон... Авжеж, сон... Де шахта?.. Он верби над річкою... Високо піднялось сонечко й живущим теплом своїм обливає його, маленького Лавруся; віє запашний вітрець з луків, голова крутиться від пахощів, котрими напоєно повітря... Господи, як гарно, немов у раю! Солодка знемога по всьому тілові. Він над річкою... Що це?.. Знов чорний проклятий страшний блиск?.. Ні, ні, немає його, він його не знає... То виблискують на сонці кучеряві брижжі... Тепло, гарно... Хочеться кинутись в прозорі хвилі й плавати, плавати, плавати... скинути, обмити якийсь химерний незрозумілий тягар... Як гарно... але чого так важко дихати, й голова мов свинцем налита? Дзюрчить вода в шахті, десь угорі шумить пара, вириваючись з чавуна із свистом і стогоном... Ні... де ж воно?.. То шумить очерет над річкою, плюскотять хвилячки, цілуючи білий пісковатий берег, зітхає зозуля в лузі... Він у воді... поринає глибше, глибше... Дно... тиша... спокій... Нічого немає довкола, окрім води... немає й його... зосталась тільки сама свідомість, саме «я»...

Вітер дужчає й крутить снігом... Пікапа хропе й дрімає...

– Ей, рукоятчик!⁶... Хто на породі?⁷

Із будинку вийшов на вал сердитий штейгер в шинелі з піднятим смушковим коміром.

– Лаврін Сердешний, ваше благородіє!

– Де ж він, с... син?.. Ей, ти, Сердешний!

Тихо... Штейгер іде на спотич по рейках, підходить до шкапи, котра тихо рже, почувши людину.

– Ти! спиш?.. ей! Иш, економію завів! Чуєш?.. Підводься та підтягай вагончики! – кричить над вухо старому штейгер і сіпа його за плече. – От іроди!.. І як воно спить на отакім собачім холоді?.. Чуєш?.. чи тобі позакладало?!

Тихо, ні звуку, тільки вітер гудить...

— Та він замерз, чорт старий!.. Ей, хто там? Люде!.. Бач, не знайшов іншого місця пропасти, собака!..

Це була остання подяка старому за його працю...

СЛОВНИК

¹На-гора – з шахти нагору. (Примітка автора)

²Забойщик – шахтар, що рубає вугілля. (Примітка автора)

³Упряжка – день праці, упряжечно-поденно. (Примітка автора)

⁴Стойка – дубова підпора. (Примітка автора)

⁵Кайло – знаряддя, котрим шахтарі рубають вугілля. (Примітка автора)

⁶Рукоятчик – шахтар, котрий зверху, біля ствола, доглядає за спусканням та підйманням кліток, а також рахує, скільки робітників спускається в шахту і, скільки вагончиків вугілля підіймається з шахти нагору. (Примітка автора)

⁷Порода – глей; хто на породі? – хто на глею? (Примітка автора)

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ, ВИКОНАЙ ЗАВДАННЯ

1. Дайте відповіді на питання.

- ✓ Як сьогодні змінилися умови шахтарської праці?
- ✓ Яка основна думка оповідання?
- ✓ Який зв'язок між життям однієї людини і суспільством взагалі?
- ✓ Для чого автор використовує життєві спогади Лавріна?
- ✓ Над якими питаннями змушує замислитись оповідання?
- ✓ У чому, на вашу думку, полягає пізнавальне значення художньої літератури для людини? Відповідаючи, наведіть переконливі приклади.

2. Заповніть «анкету» твору.

Тема
твору _____.

Ідея _____.

Основна
думка _____.

Герої _____.

Місце
дії _____.

Проблематика _____.

3. **Випишіть** з твору якомога більше слів, які стосуються шахтарів та шахти. Наприклад, **Барок** – товста палиця, яка вставлена в колеса для того, щоб простіше штовхати їх.

ПОМІРКУЙ...

1. Доведіть, що «Чорний блиск» – епічний твір.
2. Розкажіть про Штейгера, перечитавши кінцівку оповідання від слів «Із будинку вийшов на вал сердитий штейгер...»
3. Створіть соціально-психологічний портрет головного героя оповідання.
4. Висловіть власне ставлення до героя твору.
5. Визначте, за допомогою яких художніх засобів автор передає порухи душі, внутрішні переживання Лавріна.

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

1. Відтворіть «атмосферу тогочасної шахти». Напишіть перелік декорацій, одягу, інструментів – усього, що знадобилося б при постановці фільму «Чорний блиск».

ПОПРАЦЮЙ У ПАРАХ

1. Складіть сенкан до слів «шахтар», «Лаврін».
2. Зробіть стислий опис образу Лавріна і старої шапки.

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Дайте відповіді на питання:

1. Як письменник зображує життя і працю шахтарів та дітей в оповіданні «Чорний блиск»?
2. Що ви дізналися про старого шахтаря Лавріна?
3. Зачитайте епізоди, у яких описується його важка праця.
4. Як закінчилося життя Лавріна? Чому?
5. Як поставився начальник до смерті діда Лавріна?
6. Чому твір має саме таку назву – «Чорний блиск»?
7. Яке ваше враження після прочитання оповідання?

§ 6. Іван Білий. Проблеми формування людської особистості в оповіданні «Від пристані сім кілометрів».

*Особистість – це те, що людина хоче,
що людина може і що собою являє.*

С.Рубінштейн

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

- ✓ Чи пам'ятаєте ви, як пов'язане життя і творчість Івана Білого з Донбасом?
- ✓ Яких проблем торкався автор у своїх творах?
- ✓ Пригадайте назви найвідоміших його творів.

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

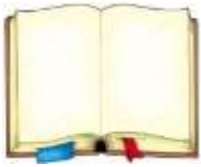

Іван Омелянович Білий народився 25 березня 1942 року на Київщині. Навчався в будівельному училищі №3 м. Донецька, працював два роки слюсарем. Після служби в армії закінчив філологічний факультет Донецького державного університету (1970 р.). Завідував бюро пропаганди Донецької обласної організації Товариства охорони пам'ятників історії та культури, редагував шахтарську багатотиражну газету.

Протягом багатьох років був відповідальним секретарем, а також очолював відділ української літератури журналу «Донбас».

Член Національної Спілки письменників України з 1973 року, а з 2001 по 2005 р. – відповідальний секретар її Донецької організації.

Його перу належать збірки «Досвіток» (1969), «За калиновим жаром» (1972), «Передмістя» (1976), «Пізні райдуги» (1981), «Біля вишневого вікна» (1990), «Журавлині мости» (2002), «Цікава арифметика для Галинки і Петрика» (2004); книжки оповідань «За горою, за крутою» (1984), «Рання дорога» (1987), «Перші розстані» (1984); книга прози «Де клином світ зійшовся» (2004); підручники для дітей «Сходінки» (1995), «Лесенка» (1997), «Сходінки-2» (1998). Лауреат літературної премії імені В. Сосюри Донецького обласного фонду культури (1994 рік).

ПРОЧИТАЙ

ВІД ПРИСТАНІ СІМ КІЛОМЕТРІВ

Ти чи зітхаєш, сину, чи то мені вчулося? – прочинила Василина двері у світлицю, де Сергійко виряджався на вулицю до своїх однолітків: стояв перед високим трюмо і так ніби прискіпливо оглядав себе – свій щойно розчесаний, але все одно якийсь настовбурчений, немов маківка будяка, чубчик, спортивного фасону у два кольори – білий з рожевим – безрукавку, куплені недавно в районному будинку побуту кросівки...

– Нічого я не зітхаю, – прогукнув син іще не встояним, та вже вочевидь чоловічим баском. – Завтра поїду з хлопцями на пристань цеглу розвантажувати. Об'ява біля клубу висить: запрошують усіх бажаючих. Гроші – зразу на бочку.

– Які гроші, яка бочка?! – подалася мати від одвірка ближче до сина. – Що це ти надумав? – В очах у неї спалахнули тривожні вогники, а ще й люстро, супроти якого стала, додало їм того блискучого світла.

– Що надумав, що надумав, – тим же набурмосеним тоном повторив син. – А те, що сам собі куплю джинси, якщо ви такі... Бач, обіцяли! Обіцяли ж? «Скінчиш школу без трійок – і будуть тобі джинси». Я то закінчив, жодної трійки немає, а де вони, де? – одвернувся Сергійко від люстра. – Тепер уже в його сірих, достоту материних, очах було повно вологого блиску.

– Ой, лишенько ти моє, – Василина присіла на канапу, – не забули ми про ті кляті джинси! Та якби ж то не такі дорогі – аж сто рублів, – і хто їм тільки таку несусвітну ціну вигидав. А наших ти не хочеш? Як на мене, то вони, їй-богу, однакові, та ж саме мішковина, фарбована у бузину. Колись по війні мої ровесники носили такі з домотканого полотна. Так то інший час був; тепер же магазини завалені і костюмами, і гарними штанами, а вам подавай чортзна-що.

– Мамо, не говори тільки як неграмотна бабуса, – скривився син. – Ти ж, як-не-як, у бухгалтерському технікумі вчилася.

– Та вчилася, – зітхнула Василина, – твої джинси – якраз моя місячна зарплата. – Помовчала хвилю, певне, обмірковуючи, що б такого сказати, аби заспокоїти сина, не втратити до кінця його довір'я, бо таки ж обіцяли... – Купили б ми тобі уже їх, якби не Дуся, на виданні вона у нас. Склеїться щось там у неї чи ні, хтозна, але треба бути готовими. Зараз весілля не те, що колись. У місті тим більш дорого. Просить, щоб допомогли. Та ми і без її просьб знаємо про наш батьківський клопіт. Тож почекай іще трохи, Сержику, поки все не проясниться. Туди пізніше і я, і батько вислугу одержимо. А до цегли тобі ще рано ставати: яке там у тебе ще здоров'я, тільки-тільки, як горобчик той, у пір'ячко вбиваєшся.

– І не кажіть, поїду – і все. У мене вже є двадцять карбованців, на шкільній практиці заробив, коли в радгоспі ягоди збирали. – Це вже хлопець одрізав з веранди, твердо закриваючи за собою двері, аби мати не йшла слідом зі своїми приповідками.

«Добре, що сьогодні батько у нічну заступив, можна хоч удосталь погуляти», – єдине, що втішає цієї хвилини Сергія. Батькові він особливо не перечить, не осмілюється. Воно й зрозуміло: ще змалку звик до його напівармійської дисципліни, недарма ж працює у воєнізованій охороні на річковому залізничному мосту. Скільки себе й пам'ятає, батько їздить мотоциклом на ту свою неблизьку роботу чи службу. Мабуть, служба, бо й форму військову, бач, видають. «І не обридло на одному місці, – раптом подумав син, не то засуджуючи батька, не то дивуючись з такої його професійної постійності. – Ні, я так не зміг би, ось закінчу школу – ще якийсь

рік лишився – і кудись подамся. І грошей зароблю на магніфон, бо дома не розживешся... А завтра все одно поїду, кажуть, спеціальний автобус буде, ось тільки б не проспати. То, мабуть, ні, довго не гулятиму. Кінофільма сьогодні ніякого нема, а так, пройдуся біля клубу. Може, Краснопера зустріну, то до нього зайдемо, музику послухаємо. Добре йому, Красноперу: брат у заграниці плаває, то і джинси у нього ще з сьомого класу, і «Соні»

йому лишив, – позаздрив на хвилюку товаришеві. – А може, Тамілу побачу, хоча її зараз щось не видно, мабуть, ні практиці». – І Сергійко нараз відчув, як йому запалали щоки, а під спортивкою, біля грудей, ніби весняним холодком потягло. Чого б це: вечір сьогодні по-літньому теплий, навіть задушливий...

Таміла всього на рік старша від нього, але позаяк вчиться у місті – скінчила вже два курси медучилища, – то відчувається цілком дорослою дівчиною і коли, наїжджаючи в село до батьків, буває серед молоді, то кавалерів за нею в'ється цілий хвіст. Сергій, щоправда, добре не знає, чи загравала вона з ким, чи ні, бо ще якийсь місяць-другий тому ніскілечки не думав про неї. І взагалі, рано йому ще до дівчат, він це розуміє. Та й на біса вони йому здалися, ті дівчата. крім, звичайно, Таміли, про яку йому зараз думати і приємно і якось ніби аж лячно. Вона, либонь, про ці його мислі і не здогадується. А може, й здогадується після того купання в озері.

«Ат, не піду я сьогодні у той клуб і Краснопера не хочу бачити з його музикою», – заточився раптом Сергійко і круто звернув на край села, де за примарно-кучматими левадами ледь вгадувалося німотне озеро – Чисте Гало.

Зупинився край обплетеного лозою бережка, біля старої розкудлої верби; її нижні крони торкалися плеса, а верхів'я губилося десь у горішньому мороці, і тому дерево неможливо було охопити поглядом, чітко вирізнити його обриси. Та Сергій і заплушений не сплутав би цю вербу з якоюсь іншою, бо знав усі її галузки: он з тої, гнутої, мов коромисло, гілляки не раз, купаючись, стрибав у воду, а ще вище має бути дупло, звідки якось з Краснопером викури осине гніздо...

Подався трохи вбік, на відкриту місцинку, звідки вільно проглядалося чистоводдя, ненароком торкнув ногою пеньок (тут же згадав і про нього),

зверху зашаруділа суха травичка, видать, надвечір, коли клювало, чатував на пеньку якийсь завбачливий рибалка, може, дід Кирило, – та й собі присів. В обличчя дихнула тепла, заспокійлива волога; озеро лежало ніби жива натомлена істота, на його темно-лискучій поверхні бовваніли горбаті нарости – острівці колись вийнятої екскаватором торф'янистої землі, давно вже зарослої лозняком, прошпиленої цупкими стеблами водяного перцю та череди. Туди добратися можна вплав або ж простіше зайти з того боку, де горби на берег виступають. Звідти і запустили екскаватор, коли озеро геть-чисто висохло. Було це давно, може, років тридцять тому, кажуть, того літа стояла страшна засуха, а взимку припекли люті морози, – от вода і пропала. Довелося озеро рятувати. Викопали аж на середину довгу сажалку, тепер купатися там лахва, тут, біля верби, в основному малеча копошиться, а біля горбів ніби пляж сільський, бо ж улітку кожному охота остудитися...

Тоді під вечір він з кількома однокласниками теж прийшов до горбів змити з себе пилюгу шкільної практики. В той передсуботній день вони трохи затрималися біля теплиць – їх попросили накидати на машину ранньої капусти па базар. Вертаючись додому, як завжди, вирішили скупатися. Був кінець червня, погода стояла гарна. Над озером висіла рожево-сонячна димка, а пронизані промінням береги вигравали яскраво-зеленими діамантами – то зблискували і світилися окремі галузки та листочки.

Бовталися у теплій надвечірній воді, що й руки побабіли. Хлопці перші повиходили і розбрелися, а він іще чекав у літеплі, поки просохнуть на гілці прополоскані шкарпетки. І тут з'явилися якісь дівчата. Плескалися вони спочатку на мілкому, а затим і на глибинку ступили, ближче до нього. Тепер він упізнав їх: це була Таміла з двома подругами. Сергій уже вибрався на суше і присів під кущем біля одягу, а дівчата все хлюпали та верещали. А потім Таміла заволатала не своїм голосом – Сергій глянув туди і мерщій стрибнув у воду: йому здалося, що дівчину потягло на дно. Махнув кілька разів руками – і вже поряд, обхопив її лівою рукою за гнучку талію, а правою з силою відштовхнувся од води.

Тут же, відчуваючи під ногами твердинку, Таміла вислизнула і стала навпроти свого рятівника; в її розширених, вишневих од призахідного сонця очах блиснули не то краплі води, не то сльози; куточки губів дрібно сіпалися, так ніби ось-ось мали розвезтися плачем.

Та несподівано дівчина розсміялася, щоправда, якось штучно, певне, не хотіла себе видати, що злякалась, а в додачу ще й мацнула його рукою по голові, здивувалась:

– Звідки ти взявся? Ти що подумав про мене... Я нічого... я... я просто пожартувала.

– Нічого собі жарти, – сказав дещо знічений Серпи і відплив назад. А Таміла (її вже обступили подруги і, видать, теж налякані, про щось питали) ще якийсь час стояла незрушно у воді і, посміхаючись, дивилася в його бік. Він відчував це, але чомусь не міг повернути голову, зустрітися з її поглядом, так буцім стало соромно, а може, вона й справді пожартувала.

Більш не став затримуватися, хутенько вдягнувся і подався з горбів; ішов додому й ніс у душі дотик Тамілиного тіла, бентежне відчуття її долоньки, що, ковзнувши по його чуприні, ледь затрималася біля щоки, обпікаючи гарячою прохолодою...

А потім десь тижнів через два була зустріч, коли йшла під руку з Галаєм, – наткнувся на них у її провулку. Якби це сталося вдень, то нічого б, мало куди він міг прямувати тим шляхом, а так вийшло, буцім підглядав за ними, як це робить малеча, висліджуючи по темних закутках тих, що цілуються. Так він уже давно не шкет, уже дев'ять класів скінчив. А опинився поблизу її подвір'я і сам не знає як, ніби якась мана туди завела чи хтось наустив його.

Була неділя, і Таміла мала бути в селі, бо на вихідні часто приїжджала додому, та й канікули ж почалися... Він кілька разів заглядав у клуб, де бажаючі чекали кіно, крутився біля танцювального «п'ятачка», проте ніде її не здибав, хоча якби й побачив, то що з того, підійти чи заговорити до неї все одно не наважився б. Не зчувсь, як опинився на іншому кутку села, звернув у провулок, де на розі височів здоровенний явір, переливаючись під місяцем листатим сріблом.

Таміла, здається його не впізнала, а Галай зачепив:

–А ти чого тут трешся, піонер? Мамаша, небось, спати не лягає, жде тебе. Киш додому!

–Не твоє діло муркнув Сергійко і назгинці прошмигнув далі. Відійшовши, оглянувся назад, зозла кинув: – Теж мені герой! На якійсь черпалці скумбрію чистив, а славу розпустив, що підводник. – Сказав так, хоча від нього самого не чув чогось подібного про ту його морську службу. А от старший Галай, правда, хвалився біля магазину, коли весною син повернувся з флоту.

Місяць вештався по селу, попервах навіть форми не скидав, задавався чи, може одєжки путньої не було, а тоді влаштувався десь на пристані, мабуть, баржі конопатить.

«І як вона могла йти з ним під ручку? – не хотів Серги погодитись, що Галай гідний Таміли, ані тоді, ані зараз, сидячи біля притихлого, там-сям притрушеного зірками озера. – Однак ні, не таке вже воно й притихле, он як жаби на всі заставки розходились, а зразу ніби й не чути було їхніх цимбал... А це що там зліва, у лататті, плюскається? Може, не впійманий дядьком Кирилом сазан... Ні, то чиясь дурна качка від гурту відбилася, ніяк за цілий день свою пельку не наб'є, видно, тут, у березі, й ночувати збирається. Хай ночує, качкам простіше, а мені пора додому», – підвівся хлопець і ступив бережком на поплаву, густу і росянисту, що розділяла озеро й присадибні ділянки.

Про те, що задрипає свої вихідні штани і завтра вранці мати виявить на холошах буро-зелені плями від лободи та кінського щавлю, не думав: це ж так природно для його віку – не шукати кружних шляхів і завдавати батькам прикрощі.

А Васирина таки виявить ті трав'янисті відмітини і крушно скаже: «Отака честь і твоїм джинсам буде, хіба я не знаю...».

Перша зупинка

Питання за змістом прочитаної частини оповідання:

- Хто такий Сергій?
- Що стало причиною непорозуміннь між матір'ю та сином?
- Чому мати була проти поїздки сина на пристань?
- Куди пішов хлопець після розмови з ненькою?
- Які спогади обсіли юнака?

* * *

«Це ж отак зранку люди щодня кудись поспішають», – дивується Сергій, вмошуючись на задньому сидінні і косуючи у вікно, де на зупинці-вигоні (колись тут кіз пасли, які чомусь перевелися), біля дощаної халабудки, товпляться (сільчани: одні чекають рейсового «Ікаруса», інші – робочих вантажівок, що ось-ось мають підійти.

Село їхнє велике, забезпечує не тільки своє радгоспне господарство, а й постачає робочу силу в різні там установи та організації: чистогалівців скрізь побачиш – на будівництві електростанції, пристанційній перевалці, на пристані, звідки і прийшов оце «пазик».

–Ну то що, всі зібралися, можна їхати? Товариші, знаєте, куди це автобус? Це на пристань, на розгрузку баржі! – долітає від кабіни голос водія, а слідом і сам вистромляє голову, оглядає заповнений салон.

–Знаємо! Можеш рушати, на місці розберемося, як і що! – А це вже дає розпорядження дядько Яхно, котрий ніби тут за старшого. Та й за віком, схоже, нема йому рівні.

Яхно з'явився у селі років три тому – повернувся на батьківщину з Донбасу, де довгі роки жив і працював; заробив собі шахтарський стаж і достроково, як на його вигляд і комплекцію, вийшов на пенсію. Купив тут з дружиною готовий дім (продала історичка Марія Семенівна, що кудись виїхала після передчасної смерті чоловіка, теж учителя), однак не став проїдати свою пенсію, а влаштувався у пароплавстві вантажником, бо силу ще мав добрячу. Ото він тепер і здійснює посередництво між сільчанами и пристанню, куди рікою надходять всілякі вантажі, особливо їх додалося у зв'язку з будівництвом електростанції.

До річки, перелісками та крутоярами, було кілометрів сім – це навпростець, а в об'їзд, по шосейці, у два рази більше. Та об'їздом користувалися в основному взимку чи в непогоду. Водій хоч і був не тутешній, знав про ближній шлях і пустив автобус прямо.

Доїхали хвилин за п'ятнадцять. Зупинилися навпроти вантажного причалу, де вздовж берегового узвишся тяглися службові, з потемнілої цегли приміщення, такі ж приземкуваті, криті шифером пакгаузи, інші дерев'яні прибудови схожі на повітки, місцями діряві та скособочені. І скрізь повно різного мотлоху: дощаті упаковки, бочки, ящики, якісь металеві конструкції, кучугури шлакоблоків – одне слово, повний складовий антураж.

Однак Сергій лише ковзнув поглядом по цих речових барикадах, а з цікавістю задивився туди, де вліво і вправо од річкового вокзалу товпилися косяки всілякої плавальної техніки, що всій їй і назви до ладу не знав. Он ото буде «Ракета», граціозна і якась ніби святково-весільна, саме розвертається, збиває під собою жовто-білі подушки піняви, жене у берег розбуркану хвилю, від чого заворушилася не тільки дрібнота, а навіть і довжелезна баржа. Але щось на ній цегли не видно, десть тут має бути інша...

— Не розходитись! — подав команду Яхно. — Зараз список складемо для відомості. Скільки нас тут, щось не дуже... Ясно, поналазило, щоб десять копійок на рейсовий не платити. От жуки!

І тут Сергій уздрів Галая, що вигулькнув із-за спин. Виходить, він також їхав цим автобусом, мабуть, втиснувся коли вже рушали. Галай ступив до Яхна.

— Самсонович, і мене запиши. Я зараз пошукаю механіка, відпрошуся: мені кров з носа треба сьогодні дві червоненькі... Гроші ж на бочку?

— Побачимо, — відказав Самсонович неухважно, бо якраз накивував злегка піднятою, ще чубатою головою: підраховував, скільки ж конкретно залишилося вантажників.

Та ось дійшов до Сергія, затримав на ньому свій погляд.

— Шістнадцять років є?

— Є... — видавив хлопець, мов подавився одною тою літерою, хоч і була вона майже круглою. Мабуть, тому, що збрехав на пару місяців, але не такий це вже й недолік чи гріх, коли мова йде про реальний, по-справжньому чоловічий заробіток.

— Ну дивись, брат... — сказав колишній шахтар. — Воно, може, тобі ще й рано, хоча я в шістнадцять також уже брав на пупок. На лопаті стояв під лавою.

Сергій, червоніючи, посміхнувся, а на душі йому стало легко: в словах дядька Яхна він побачив не тільки увагу до себе, а й відчув ніби підтримку, робочу довіру — і був це неабиякий психологічний момент.

Від конторки підійшов якийсь чоловік, невисокого зросту, в окулярах, з папкою під рукою. Яхно назвав його Сан Саничем, передав складений список. Поки вони уточняли, як та що, вантажники прикинули, хто з ким стане за одні носилки. Вибирали один одного за принципом: чи підійдеш ти мені, а я тобі. Звичайно, Сергієві краще б стати з кимось таким, як він сам. Якби це був Краснопер, але той тільки пхикнув коли почув про баржу з цеглою... Аякже, стане він тобі вколювати, якщо у нього все є, на практиці задніх пас, завжди його підганяли.

Поки Сергій переминався з ноги на ногу і мовчки «пропонував» себе, паркування майже закінчилося. Вже й Лагойда з Римаруком стали пліч-о-пліч, на яких він накладав оком: були йому майже ровесники, цього літа тільки скінчили десятирічку, хоча на вигляд доросліші, та ще й акселерати.

Він уже з деякою тривогою позиркував на Самсоновича, чекав, поки той закінчить свої переговори з представником пристані і можна буде підійти й запитати про себе. Він згодний і сам працювати, не обов'язково класти цеглу на носилки, можна штабельком на руки...

Але тут звідкись підскочив захеканий Галай. Він уже був перевдягнений в робоче; з-під розхристаної сорочки виглядала тільняшка. Понишпорив очима і, зрозумівши, що нікого надійнішого більш не залишилося, ступив до Сергія.

– То що, піонер, нам з тобою випадає одна упряжка? Давай, побачу, яка у тебе кишка... Тільки щоб не нив мені, якщо колінки затрясуться...

Нічого не лишалося, як пристати до Галая, хоча такого партнерства не чекав, та й, відверто кажучи, не жадав.

Поки Галай ходив по носилки, вбрався у старенький трикотажний костюм, притулив свої речі біля колективної купи з сумок та чистого одягу. Відтак рушив з усіма до баржі.

Одного трапа до берега не вистачало, довелося підставляти у воду порожні бочки та ящики, наросувати. Поряд намостили ще одну таку щаблисту дорогу.

По одному спускатиметься вантаж, а інший – для порожняка, щоб скоріше діло йшло, – сказав Яхно, перевіряючи власною вагою настили. Видать по всьому, йому тут було доручено не тільки бригадирство, а й здійснення загального керівництва, що не могло не тішити самолюбства Самсоновича.

Цегли було достобіса. Вона лежала не тільки зверху, а й у нижній частині самоходки. Однак і їх, вантажників, налічувалось чоловік двадцять. Підключилося кілька чужаків, котрі, певне, щодня тут огиналися, розраховуючи на підрібток, – добре що пристанська техніка давала їм таку можливість: часто ламалася, не справлялася з вантажами, та й збільшилось їх останнім часом.

Самсонович запропонував, поки свіжі сили, зайнятися трюмами, звідки не стільки важко цеглу брати, як незручно. Він сам з двома сіролицими чужаками накладав носилки, виштовхував їх наверх.

А носити було простіше простого: головне, твоя сила, витримка – і більш нічого. Ну й ще, коли ти з повними носилками і погрозово під тобою схитувався настил, вимагалось певної координації руху. Оце попервах Сергієві було найскладніше, так ніби страх брав, бо внизу ще й неприємно жовтіла вода, з райдужним лататтям мастила. Та потроху призвичаївся. Згодом, правда, стало гаряче в долонях і занило в плечах. Але не в такій мірі, щоб на це звертати увагу. А взагалі, він відчуває, що сила у нього є, а мати боялася... Он декотрі – значно від нього старші і, може, більш звичні до такої роботи, а присупонили до ручок очкури, залазять у них, мов у шлею. Звичайно, так легше, спробуйте без цих налигачів, як вони з Галаєм, котрий уже зняв із себе й тільняшку; він же, Сергійко, ще раніше підставив сонцю спину, та й інші оголилися. А чого там, заодно й загар візьметься, а після всього можна буде скупатися, поплавати, воно у річці, либонь, краще, ніж у їхньому озері...

Коли вичистили трюми, сів з усіма перекусити. Мати як не противилася його затії, а спорядила «сидір». Хотів було запросити до нього й Галая, вистачило б, але той навіть не глянув у його бік, побіг до буфету, що десь тут

був поблизу, кинувши на ходу Самсоновичу, що вип'є пляшку пива? – не так спрага пектиме.

– Де ти тепер його знайдеш! – крикнули йому навздогін. Галаї махнув рукою, що мало означати: не ваше діло чи будьте спокійні.

Посидівши з півгодини, знову запряглися у носилки. Після спочинку, здавалося б, справи мали піти веселіше, проте ноги Сергієві чомусь поважчали, так ніби на них повисло засохле, тверде болото. Схоже відчуття було колись у дитинстві, коли з такими, як сам, вістрягами до колін мазюкались глинистим багном, чекали, поки воно висохне, прикипить до тіла, і тоді, мов тубільці, вистрибували берегом озера у тих своїх заскорузло-шорстких «чоботях»...

Але тут інше, втому не змиєш, як оте засохле болото.

Та ще й Галай чомусь став понукувати, то гляне спідлоба, то підштовхне носилками, видно, десь таки понюхав того пива... А коли він ні сіло ні впало в черговий раз гиркнув на нього, тут Сергій уже не стримався:

– І чого ти сікаєшся, буцім тебе здрік укусив! Стрибни у воду – і сверблячка пройде.

– Дивись, щоб ти не заgrimів туди! – скипів Галай. – Воно мені ще буде пиццати!..

Та в їхню перепалку несподівано втрутився шум «Ракети», що підійшла до причалу, і всі мимоволі обернулися туди.

Друга зупинка

Питання за змістом прочитаної частини оповідання :

- Хто такий дядько Яхно?
- Яким чином відбувалося «парування»?
- Як дядько Яхно підтримав хлопця?
- Чому Сергій став у парі з Галаєм? Чи був він радий цьому?
- Про що свідчить мова Галая?
- У чому полягала складність роботи на пристані?
- Чи відчував юнак утому від роботи?
- Як Галай ставився до хлопця під час роботи? Чи справедливою була така його поведінка?
- Як ви вважаєте, що трапиться далі?

* * *

Був оголошений перекур, поки відшвартується «Ракета» і заспокоїться ріка. Дехто присів на палубі, інші зійшли на берег, поспіль заставлений червоними цегляними прямокутниками – наслідок їхніх колективних зусиль.

Од вокзалу розтеклись щойно прибулі пасажери. Галай з баржі проводжав їх поглядом – і нараз зірвався з місця, кинувся по трапу вниз. Схопивши тільняшку, на ходу її одягнув. До привокзального асфальту було метрів сто п'ятдесят, що їх він подолав майже біжком.

«Чого це його туди понесло? – нічого не зрозумів Сергій, теж споглядаючи пасажирів. І раптом помітив... Тамілу, біля якої уже стояв Галай. – То, значить, він упізнав її раніше... І нащо вона йому?»

Якусь хвилину вони про щось розмовляли, відтак повернулися і рушили у бік баржі. На Тамілі були світла блузка і фіолетові, певне, з вельвету брюки; в руках – валіза, яку Галай чомусь не здогадався взяти і піднести. Проте дівчина не дійшла до гурту, а звернула вбік, піднялася на бугринку, де кушилася вербичка. Там вона поставила валізу і присіла на шлакоблочину, видно, хтось примостив її на узгірку саме задля цього: когось перечекати або ж відпочити, помилуватися голубим плином ріки, потойбічними зеленими краєвидами.

Сергій чомусь зробив вигляд, що нічого не бачив чи це його не обходить, хоча насправді кортіло запитати про Тамілу. «Мабуть, Галай сказав, що скоро вони кінчають, а вже дійсно мало зосталося, – глянув на залишки цегли, – і можна буде з ними сісти в автобус, бо рейсовий аж о сьомій вечора». А попутного транспорту не так уже в село й багато. Інколи можеш усю дорогу пройти, а ніщо тебе не здожене. Та ще й не завжди підбере. Ну, правда, її, дівчину, тим більш таку, кожний візьме...» – думав про Тамілу хлопець.

– Ти чого там, не заснув, що ледь ноги сунеш! – знову обізвався Галай, коли вони долали чергову ношу. А про Тамілу – ані пари з уст. «Нехай гавкає, буду мовчати, а то ще Таміла почує нашу сварку. Воно і так якось не зручно. Аби знав, що вона тут з'явиться, спостерігатиме, як ми у три погибелі горбатимось, не поїхав би», – бентежився юний прихильник імпорتنих джинсів, про які він цієї хвилини зовсім забув.

– Ти полегше, полегше, і так заганяв хлопця! – кинув Самсонович, помітивши, що між ними щось негаразд. Він тепер нарівні з усіма туди-сюди снував з носилками.

Недавній моряк глипнув на бригадира, однак не став у позу, лише щось буркнув під ніс.

«Ага, проти дядька Яхна не смієш брикатися, він тебе в момент скрутить, хоч і пенсіонер, бач, оно які плечища, геть-чисто м'язами обплетені. Як візьметься, то й баржу перекине. Ну хай не баржу, – поправив себе, бо трохи перегнув, – а онде отой катерок, що чмихає, напевне підважить».

Знову працюють мовчки, час від часу Галай позиркує на берег, звідки слідкує за ними Таміла. А ці останні ходки такі нелегкі, Сергійко відчуває, що ноги його уже як залізні і все частіше заплітаються, руки ніби витягнулися, стали довшими.

І все ж він витримає, мусить, коли взявся за гуж, тим більше, що роботи лишилося на кілька хвилин. Хай це буде для нього справжнім робочим іспитом, це не те, що шкільна практика.

Знову його черга йти ведучим, і знову чортів Галай хвицає носилками, то до себе рвоне, то штовхає вперед, а воно ж зараз складніше нести, бо корма піднялася і стало крутіше.

– Ну чого ти сіп... – повертає Сергій через плече голову, і... ліва ручка враз розмикає його побілілі пальці. Цегла сиплеться з носилок, падає на трап, летить у річку. Слідом за нею зривається і Сергій, глухо шльопається спиною об воду.

Галай, випустивши носилки і змахнувши, ніби жонглер, руками, залишається стояти.

Ти що, ти що! – роздирає він криком рот, вилупивши очі. – Ну й роботягу мені підсунули!

Дехто залишає роботу, цікавиться, що сталося; один співчуває, інший сміється, мовляв, нічого страшного, тільки й того, що в штанях скупався.

Самсонович підступає до Галая, обличчя його червоніє, міниться.

– Забирай свою тільняшку і котись звідси! Без тебе закінчимо! Не бійся, свою долю одержиш, – уже спокійніше.

А Сергій пирскає у воді, нічого не бачить і не чує. Нарешті, скулившись, поволі виходить на берег. Тут його зустрічає бригадир.

– Нічого, синку, аби не забився. Все гаразд, не вдарився? Це ж ти Івана Конопелька син?

Хлопець мовчки киває головою; з мокрих віхтиків чуприни скапує вода.

– Ну тоді відпочинь, приведи себе в порядок.

Однак Сергій усе ще похнюплений, не може звести очі: як він тепер гляне на Тамілу, котра все бачила. Слабак, подумає, носилок не втримав. Не станеш же їй казати, що Галай у всьому винен.

І все ж він спромігся ковзнути поглядом по узгірку, глянув спершу похапцем, а відтак і сміливіше. Проте дівчини не побачив. Не було її там, скільки не видивлявся. «Але ж вона тільки-но сиділа... І раптом кудись зникла. Галай оно стовбичить біля моторки, що уткнулась у пісок. Якщо пішла додому, – розмірковує Сергій, – то, може, автобусом наздоженемо, до села чебрати довго. Від пристані – сім кілометрів».

Третя зупинка

Питання за змістом прочитаної частини оповідання :

- Хто прибув на пристань?
- Що говорить про жорстокість Галая?
- За що дядько Яхно поважає хлопця?
- Що говорить про моральну вищість Сергія над Галаєм?
- Яке прислів'я про роботу пригадує юнак? Як це його характеризує?
- Що стало причиною падіння Сергія? Як на це відреагував дядько Яхно?

СЛОВНИК

Пристань – ділянка берега річки чи озера і прилегла водна площа, обладнані для стоянки й обслуговування суден, посадки-висадки пасажирів, виконання перевантажувальних та інших операцій. Невеликий річковий порт з вантажообігом до 50 тисяч тонн на рік.

Лева́да – ділянку річкової долини, що обсаджена деревами і використовується під сіножать, пасовище та частково під городи;

Сажалка – невелике штучне водоймище, в якому розводять і утримують рибу, або копанка;

Пакгауз – склад для короткострокового зберігання вантажів при залізничних станціях, у портах, на митницях;

Налигач – мотузка або ремінь, якого прив'язують до рогів худоби.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ. ВИКОНАЙ ЗАВДАННЯ

1. **Охарактеризуйте** героїв оповідання за допомогою запропонованих цитат:

- ✓ «...він уже був перевдягнений в робоче; з-під розхристаної сорочки виглядала тільняшка. Понишпорив очима...»;
- ✓ «...на Тамілі були світла блузка і фіолетові, певне, з вельвету, брюки...»;
- ✓ «...котрий ніби тут за старшого. Та й за віком, схоже, нема йому рівні...»;
- ✓ «...стояв перед високим трюмо і так ніби прискіпливо оглядав себе – свій щойно розчесаний, але все одно якийсь настовбурчений, немов маківка будяка, чубчик, спортивну фасону у два кольори – білий з рожевим – безрукавку...»;
- ✓ «Сергійко відчуває, ноги його уже як залізні і все частіше заплітаються, руки ніби витяглися, стали довшими...»

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Портрет – зображення в літературному творі зовнішнього вигляду, пози, рухів, виразу, обличчя людини, її одягу, взуття тощо.

2. **Поясніть** фразеологізми, прислів'я та приказки, які зустрічаються у тексті. З якою метою вони вжиті?

- Ні пари з уст;
- горбатитись у три погібелі;
- взявся за гуж;
- брав на пупок;
- кров з носа;
- ні сіло ні впало;
- пасти задніх.

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Фразеологізми – стійкі словосполучення, які сприймаються, як єдине ціле і вживаються носіями мови в усталеному оформленні. Їх можна замінити синонімічним словом.

Прислів'я – це народний вислів, у якому полягає деяка мудрість, мораль, повчання. Воно являє собою самотійну, повністю закінчену фразу.

Приказка – це особливий вираз, який характеризує будь-яке життєве явище. У ній використовуються загальноновживані простонародні слова.

ПОПРАЦЮЙ У ПАРАХ

2. **Порівняйте** образи Сергія та Галай, продовживши таблицю або склавши діаграму Вена.

Сергій	Галай
Полюс добра	Полюс зла

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

1. **Доберіть** асоціації до слова особистість?
2. **Напишіть** кіносценарій до оповідання, за допомогою «Стрічки образів». Кожне речення – кадр кінофільму.

Приклад: розмова з матір'ю – біля озера – в автобусі...

ПОМІРКУЙ...

- ✓ Доведіть, що твір Івана Білого «Від пристані сім кілометрів» є оповіданням.
- ✓ Чому оповідання носить таку назву?
- ✓ Яким чином в оповіданні порушуються проблеми формування людської особистості?

ПЕРЕВІР СЕБЕ

1. Коли й де народився Іван Білий?
2. Автором яких творів є Іван Білий?
3. Які книжки адресовані дітям?

§ 7. Формування навиків творчої діяльності засобами літературного краєзнавства.

Донеччино моя, твоїх вітрів дихання
я відчуваю знов, як в ті далекі дні,
коли квітки в росі солодкого світання
над голубим Дінцем всміхалися мені.

В.Сосюра

ПОПРАЦЮЙ У ПАРАХ

1. Розгляньте репродукції картин донецького художника В.С. Шенделя. Це справжні витвори мистецтва, на яких за допомогою пензля та фарби передано неповторну красу нашого рідного краю.

В.С. Шендель Осінній пейзаж

В.С. Шендель Сіверський Донець – козача річка

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Шендель Володимир Степанович народився 22 серпня 1936 року в місті Донецьку в родині шахтаря та вчительки. Він є автором понад півтори тисячі творів, серед яких серії картин «Да, скифы мы!», «История Донбасса», «Лицарі Січі Запорозької», «Великая Отечественная война», «Партизанская республика»; ілюстрації до роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита». Крім таких великих серій, художник приділяє значну увагу написанню пейзажів, портретів та натюрмортів.

2. **Дайте** відповіді на питання:

- ✓ Якими емоціями наповнені картини?
- ✓ Які враження справляють на вас ці картини?

3. **Опишіть** (усно) репродукції картин, використовуючи уривки віршів.

1) І знову теплінь, як раніше,
І гріє сонце й вітер спить,
І до життя любов'ю дише
Розкішний гай, що весь тремтить.

Х. Алчевська

2) Світе мій, мої долини сині,
Раю мій, мої степи зелені,
То ж по вас улусів жемчужини
Кинув я, мов той пісок із жмені...

М. Чернявський

3) Донеччино моя, твоїх вітрів дихання
я відчуваю знов, як в ті далекі дні,
коли квітки в росі солодкого світання
над голубим Дінцем всміхалися мені.

В.Сосюра

ПОМІРКУЙ...

✓

- ✓ Які рядки, прикмети рідних міст, вжиті авторами, запам'ятались вам особливо?
 - ✓ Які вірші про рідну природу ви знаєте?
- Наведіть приклади, як через вірш про рідний край автори передають нам свій настрій. Які художні засоби (епітети, порівняння, метафори тощо) допомагають йому в цьому.

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

1. Прочитайте уривок із вірша В. Сосюри «Як я люблю тебе, мій краю вугляний». Чи поділяєте ви почуття закоханості автора в рідний край? Якою мірою?

Як я люблю тебе, мій краю вугляний...

Як люблю тебе, мій краю вугляний,
твій кожний камінець, твою билину кожну,
де я пішов на бій за щастя в даль тривожну,
що снилися мені в заграві заводській...
Коли доводиться в краях твоїх бувати,
од щастя плачу я, і плачу, і сміюсь...
Щоб сили для пісень джерельної набрати,
я серцем до землі донецької тулюсь.

2. Складіть римовану відповідь поетові. Використайте такі рими (на вибір):
край – знай, заграй; завод – народ; вугілля – зусилля.
3. Напишіть твір-опис донецького степу, використовуючи поезії Миколи Чернявського, Спиридона Черкасенка.

Микола Чернявський «Степ»

Степ і степ, один без краю,
Аж до моря берегів,
Без озер, річок, без гаю,
Тільки з купами стогів.
Ні гайочку, ні лісочку,
Всюди – спалена земля...
Не шепоче в холодочку
Срібновода течія.
А коли, бува, з громами
З моря хмари налетять,
Степ охрестять блискавками,
Над ланами прогрімлять,
Він прокинеться, проснеться,
Груди грому підставля;
Заговорить, засміється,

Заговорить, засміється
Враз до неба вся земля!
Мертвий степ... Його громами
Тільки й можна розбудить...
Так нехай же над ланами
Грім бажаний прогрімить!..
Грім бажаний прогрімить!..

Спиридон Черкасенко «В степу»

Лежу в степу... Журливий вечір наді мною
Загадкою мовчить, ховає таїну,
І шепчеться вітрець з могилою старою
Про давній час, славетную старовину.
А там в ярах, по лощинах вже ніч чорніє;
Ще далі, ген на обрію, змарнілим склом
В оздобі верб задумливий ставок біліє
І дихає звідтіль привабливим теплом.
Біля ставка, в яру, пастух вечерю варить.
Легенька мла над всім: чи дим то, чи туман?..
Як гарно тут в степу лежать, про щастя марить,
Очима обіймає небесний океан!..
Далеко десь самотня пісня заридала
Й ввірвалась в темряві, мов срібная струна,
Затихло все, і сумно-сумно застогнала
Назустріч їй у вербах тихая луна.
А чий то спів збудив вечірнє мовчання?
Чия душа вночі боліє і квилить? –
Не знаю я... Але і досі те ридання
Чи то в душі, чи то в повітрі – ще бринить.

4. **Уявіть**, що гуляєте вулицями рідного міста. **Опишіть** свою прогулянку, використовуючи різні типи мовлення (куди йдете, що бачите, ваші враження тощо).

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Основна частина твору – це безпосереднє розкриття теми. Не слід забувати, що назва твору лейтмотивом проходить через увесь текст, логіка мислення учня має розвиватися від конкретної деталі до узагальнення або навпаки – від загального до конкретного.

Вступ і висновки можуть бути меншими за обсягом, але не можна скорочувати основну частину, бо тоді розкриття теми твору не буде достатнім.

Вимоги щодо мовлення під час написання творчої роботи:

Яким повинно бути мовлення	Правила мовлення, яких потрібно дотримуватися
1. Змістовним	Підпорядковуйте своє висловлювання темі, основній думці, не пишіть зайвого
2. Послідовним	Стежте за порядком викладу думок
3. Багатим	Уживайте різноманітні слова і речення: намагайтесь не повторювати тих самих слів і однакових речень
4. Точним	Використовуйте найбільш точні слова
5. Виразним	Добирайте слова і вирази, які найбільш яскраво передають основну думку
6. Правильним	Грамотно пишіть слова, правильно будуйте речення, зазначаєте розділові знаки

НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЮ

Обсяг пропонованих творів – 1,5 – 2 сторінки.

Змістовна, грамотна, повна за обсягом робота оцінюється 5 балами.

Твір оцінюється відповідно до Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів, уміщених в чинній програмі «Українська мова і література».

§ 8. Емма Андієвська. Казки-притчі. «Казка про Яян». «Казка про пихатість». Прихований повчальний зміст творів.

*Ніколи не будьте спрямовані лише на своє «Я»,
зберігайте в собі чистоту помислів дитинства,
і доля вам віддасть новими відкриттями,
повнотою буття.*

Е.Андієвська

ПЕРЕВІР СЕБЕ

- ✓ Що вам відомо про казку як літературний жанр?
- ✓ Як виникло слово «казка»?
- ✓ На які групи поділяються казки? Наведіть приклади.
- ✓ Чим відрізняється народна казка від літературної?
- ✓ У чому повчальне та виховне значення казок?

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Емма Іванівна Андієвська народилася 19 березня 1931 року у місті Сталіно (Донецьк). З дитинства мала феноменальну пам'ять і вже в 9-10 років читала найвідоміші твори світової літератури.

Під час Великої Вітчизняної війни родина Андієвських переїхала до Західної Європи. У Німеччині закінчила університет, згодом переселилася до Франції, а потім – до США.

Літературну діяльність розпочала у 50-х роках.

Емма Андієвська – член-засновник об'єднання письменників «Слово». Відома як письменниця, художниця. Виставляла свої мистецькі твори на багатьох персональних виставках у Німеччині, Франції, Канаді, Швейцарії, Україні. Автор багатьох поетичних збірок, серед них «Риба і розмір», «Наука про землю», «Пісні без тексту». Поетичні збірки оформляє репродукціями своїх малярських творів.

Основний доробок Емми Андієвської-живописця: «Зелені квіти», «Гномики», «Портрет», «Мати з дитиною».

Наприкінці 60-х років Емма Андієвська декілька разів відвідувала свою батьківщину – Донеччину, але згодом повернулась до Німеччини. Нині письменниця живе у Мюнхені, де інтенсивно працює над своїми творами.

Власні поезії авторка почала друкувати з 1949 року. Перша поетична збірка «Поезії» (1951 рік) викликала захоплення у літературних критиків. Відтоді авторка публікувала всі свої твори під іменем Емма Андієвська.

Письменниця багато роздумує над сутністю життя, людським призначенням. Вона змушує нас шукати те, що знаходиться за межами видимого і відчутного.

Емма Андієвська добирає такі слова, які чітко й точно окреслюють явища і поняття. Це одна з головних особливостей її стилю, і цим вона відрізняється від інших письменників. Її неповторна індивідуальність у тому, що вона все сприймає по-своєму, прагне оживити, переломити крізь призму власного бачення буденні речі, предмети, які постають несподівано, незвичайно.

Письменниця плекає цей світ, і її твори народжуються спонтанно, вибухово, щоб постійно захоплювати і дивувати своєю красою.

ПОМІРКУЙ...

«Я»?

Прочитайте епіграф. Як ви розумієте цей вислів про власне

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Людей, які найбільше люблять себе, називають **егоїстами**.

Емма Андієвська таким людям придумала іншу назву – **яяни**.

Казка-притча про яян Е.Андієвської показує наше внутрішнє «Я» таким, яким воно інколи буває.

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Казка – один із основних жанрів народної творчості, епічний, розповідний, сюжетний художній твір усного походження про вигадані та фантастичні події.

Притча – це коротке оповідання алегоричного повчального змісту з яскраво вираженою мораллю.

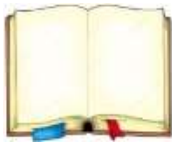

ЗАПАМ'ЯТАЙ!

Тема: зображення фантастичної події: хлопець-козопас потрапив у місто, де живуть яяни.

Ідея: засудження тих, хто чує тільки власне «я», до всього іншого – байдужі, возвеличення доброти, чуйності, прагнення подати безкорисливу допомогу тому, хто її потребує.

Основна думка: не відокремлюватися від суспільства, від оточуючих тебе людей, не занурюватися в особистому «я», а допомагати ближньому, відчувати власну необхідність для іншого.

ПРОЧИТАЙ

Казка про яян

Колись пастушок, переплигуючи зі скелі на скелю за козою, що відбилася від решти, посковзнувся й упав у глибоке провалля. Коли він розплющив очі, то побачив, що лежить на площі великого міста, яке складається з вузьких довгих веж, що їх кожен будує на свій лад, бо ці вежі весь час завалюються.

Пастушок підійшов до найближчого чоловіка, який порпався з кельмою¹ серед купи каміння, й запитав, що це за місто, хто його мешканці й чи не можна було б щось попоїсти, бо він дуже зголоднів, наче кілька днів пролежав без їжі. Однак на запитання пастушка ніхто навіть не глипнув у його бік, дарма що козопас обійшов мало не все місто. Врешті вже зовсім зневірившись, що хтось дасть йому тут бодай окрайчик хліба, пастушок набрів на кволого дідуса, що порпався біля найнижчої, напівзруйнованої вежі, й повторив своє запитання.

— Тут живуть самі яяни, — відповів нарешті старий. — Кожен яянин знає тільки своє «я» і тому запитань іншої людини просто не чує. Я ж почув тільки тому, що мене здолали немощі, і внутрішні підпори, які досі тримали мене, як вони тримають усіх яян цього міста, передчасно струхли й завалилися, як і моя вежа, направити яку мені бракує сил.

— Я вам охоче допоможу, — радісно вигукнув пастушок, — аби тільки трохи щось попоїсти.

— Яянинові годі допомогти, — скрушно мовив дідок. — Ніхто не може догодити яянинові, бо тільки він сам усе знає і вміє, і то найкраще.

— Але ж людина мусить їсти, аби втриматися при житті!

— Усі тут харчуються власним «я». Коли воно вичерпується, яянин умирає, проте «я» кожного із яян таке невичерпне, що всі тутешні мешканці майже вічні. Мене опали немощі тільки тому, що я чужинець і справжнім яянином так ніколи й не став, хоч і прожив тут майже весь свій вік. Я ледве пам'ятаю, що на початку свого життя під час сварки на кораблі, де я виконував обов'язки юнги, я випав за борт і опинився у цьому місті.

— Але я зовсім не хочу ставати яянином!

— За рогом моєї вежі лежать кельми для новоприбулих, бери собі якусь і починай будувати свою вежу.

— Невже з цього міста немає виходу?

— Ще на початку, коли я щойно сюди потрапив, я здибав одного юродивого, який сидів біля каміння цієї вежі, котру я оце марно будую. Він повідав мені, що місто має сім брам і з кожної можна вийти, хоча досі жоден мешканець цього міста не міг відчинити брами з тієї простої причини, що ніхто з тутешніх насельників не спроможний вимовити коротесенького слова, що відчиняє ці брами.

– Яке ж це слово?

– Це слово знають усі яяни: звичайнісіньке «ти». Але коли хтось із яян, – а це стається так рідко, що про це ходять лише легенди, – отож коли хтось із яян пробує вимовити «ти», в устах яянина це чомусь завжди обертається на «я», і тому брами не відчиняються.

– Я спробую, – мовив пастушок. – Ходімо разом, бо я тобі дуже вдячний на пораду, в мене померли батьки, і я хотів би подбати про тебе.

– Я вже застарий, і ноги вже не тримають мене.

– Я візьму тебе на плечі, і ми разом подамося далі.

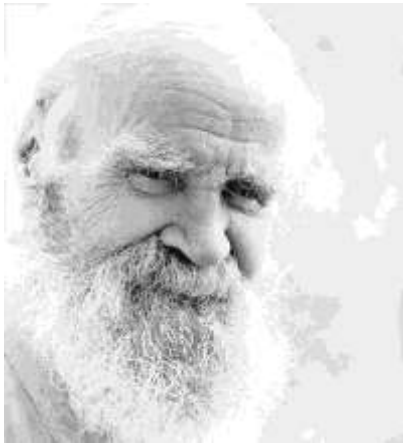
– Я не пристосований до іншого світу, і час, відпущений мені вищими силами, добігає кінця.

– Я хочу, аби ти бодай перед смертю дихнув свіжим повітрям, – мовив пастушок, обережно садовлячи собі старого на плечі й простуючи до найближчої брами. Перед брамою він низько вклонився й промовив: – Вельмишановна брамо, чи була б ти така ласкава й випустила нас на волю, бо тільки ти можеш нас випустити.

І брама вперше за все своє існування навстіж відчинилася, адже ніхто до неї так не промовляв, хоч цього вона чекала відтоді, як її вставили в мури цього міста, і пастушок побачив себе серед знайомих скель.

– Тепер ти бачиш, який гарний цей світ! – вигукнув козопас й торкнувся старого, аби обережно зсадити його з плечей на землю. Та замість дідуса він намацав тільки мішок, по гузир наповнений самоцвітами.

СЛОВНИК

Вежа – висока й вузька, переважно з каменю, архітектурна споруда, що будується окремо або становить верхню частину будівлі (башта);

Кельма – ручний будівельний інструмент у вигляді невеличкої лопатки;

Не глигнув у його бік – не подивився в його бік;

Кволий дідусь – слабкий, безсильний; фізично нерозвинутий; незначний за ступенем вияву;

Немоці – хвороби, безсилля;

Бракує сил – не вистачає сил;

Гузир – місце, де зав'язано мішок.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ, ВИКОНАЙ ЗАВДАННЯ

1. Дайте відповіді на питання.

- ✓ Хто розповідав один одному казки?
- ✓ Чим займався хлопчик, герой «Казки про ян»?
- ✓ Як хлопчик потрапив до країни Яян?
- ✓ Що будували яяни?
- ✓ Чому яяни не відповідають на запитання інших?
- ✓ Чим харчуються яяни?
- ✓ Чому дідусь почув хлопчика?
- ✓ Як можна було вийти з міста?
- ✓ Чому ніхто з мешканців країни яян не міг вийти за місто?
- ✓ Чому хлопчик вирішив подбати про старого?
- ✓ Що хотів хлопчик для старого?
- ✓ Що опинилося за плечима у хлопчика замість дідуся?
- ✓ До якої країни потрапив пастушок?
- ✓ Де знаходилося місто яян? Зачитайте.
- ✓ Який воно мало вигляд? Прочитайте.
- ✓ Як поводити себе мешканці міста?
- ✓ Чому тільки німечний дідусь заговорив до хлопчика? Прочитайте.
- ✓ А які підпори тримають яян у їх мовчанні?
- ✓ Чому мешканці чудернацького міста «майже вічні?»

ПОМІРКУЙ...

- Чи можна стверджувати, що описане у творі відбувається насправді?
- Чому герої повісті не мають власного імені?
- «Я» і «ти» – це особові займенники. Чому ж Емма Андієвська їх протиставляє?
- Хто ж був насправді той дідусь, який незабаром швидко зник? За що хлопець отримав винагороду?
- Чому доброта пастушка не змогла розтопити крижаного «я» в душах яян.
- Мішок самоцвітів – це плата за доброту, прагнення до волі й повага до людей чи щось інше?

2. Займіть позицію.

– Чи були яяни щасливими людьми? Чому ви так вважаєте?

ПОПРАЦЮЙ У ПАРАХ

- 1. Знайдіть у тексті твору засоби його увиразнення, та подумайте, з якою метою їх ужито.**
- 2. Визначте, чи однаковий зміст «я» яянів зі змістом «я» пастушка. Розподіліть подані визначення у колонки.**

– У якій колонці більше «я»? Чий духовний світ багатший? Чому? Що уособлює духовний світ яян?

ЯЯНИ	ПАСТУШОК

Егоїсти, чуйний, переповнені власною гординою, цілеспрямований, добрий, поважає старість, вдячний, цінує волю, не хоче ставати яянином.

3. Розіграйте діалог: «Чи хочу я бути яянином?»

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

1. Створи портрет казкового яянина. Визначте риси його вдачі.
2. Складіть фанфік «Лист яянам».

ПЕРЕВІР СЕБЕ

- ✓ Чи дала Е. Андіївська пряму відповідь, хто ж такі яяни?
- ✓ Чи зустрічали ви у житті людей, подібних до яянів, що зосереджені лише на собі?
- ✓ Чи у є у вас часточка від яяна?
- ✓ Який висновок можна зробити з цієї історії?

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Твір Емми Андіївської «Казка про пихатість» входить до збірки «Джалапіта».

Пихатість – надмірна зарозумілість, прагнення підкреслити свою важливість і перевагу над іншими, гордовитість, чванство.

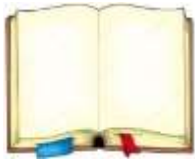
ЗАПАМ'ЯТАЙ!

«Казка про пихатість» має ознаки притчі, адже акцентує на етичному виборі героя, який відплатив своїм гостинним морським істотам чорною невдячністю.

У притчі зображено, як віслюк, урятувавши морську мушлю, потрапив у водяне царство, де всі його шанують, поважають. «Чужий простір» став у цій казці «сюжетним і жанровим ядром». У незвичному для себе просторі герой швидко звик до лестоців, повірив у свою значущість і вирішив, що має всі підстави для панування.

Повчальний зміст авторської казки-притчі виявляється в покаранні пихатого віслюка, який знову лишився без будь-яких засобів до існування. Проте чітко вираженого морального резюме казка не дає, бо сам читач мусить робити висновок із прочитаного.

Казка про пихатість

Неподалік від морського берега існував колись пустир, де росли будяки й інші колючі рослини, куди вряди-годи заходив пастися шолудивий віслюк, якого господар тримав у чорному тілі, годуючи стусанами й лайкою. А що віслюка постійно долав голод, і він ніколи не міг подостатком наповнити свого шлунка, то невдовзі він поїв усі колючки на пустирі, а тоді, бачачи, що поблизу не залишилося жодної бадиліни, вирішив під час відпливу перейти берегом на сусідній пустир, відгороджений з одного боку від моря високим і міцним муром, за яким простягалася латка землі, вкрита, як це здавалося здалеку, особливо соковитими колючками, що означало: ця латка землі належала якомусь власникові, який, угледівши непроханого гостя, міг поламати йому й останні ребра.

Однак коли, голод виявився могутніший за голос розуму, віслюк, дочекавшись відпливу, хутенько потупцював ще вологим піском на другий бік. Та ледве він ступив кілька кроків, як почув з-під копит голос, що мимоволі змусив його зупинитися.

– Будь такий ласкавий, – мовила невеличка морська мушля, на яку мало не наступив віслюк, – будь такий ласкавий і обережно копитом кинь мене далі в море, бо я задихаюся без води. Мені лускається серце, хоча я звикла до відпливів і припливів, благаю тебе, порятуй мене, тому що сьогодні я виснажена двобоєм із водяною зіркою, яка підступом затялася позбавити мене життя, і тому заки знову повернеться вода, я під цим сонцем загину. Порятуй мене, а я з вдячності виклопочу тобі постійну перепустку до водяного царства, де ти зможеш відживлюватися далеко соковитішими й смачнішими колючками, ніж ті, що ростуть на землі, і де всі коні, а ти ж далєбі якоюсь мірою теж кінь, у винятковій пошані, почавши від морського коника й кінчаючи квадригою басунів володаря морської стихії.

Віслюк мовчки вислухав незвичну промову малої мушлі, а що він не любив довго розмірковувати, що й до чого, а мушля знову повторила своє прохання, то він обережно й вдарив копитом мокрий пісок, і мушля полетіла в море. А віслюк постояв трохи на березі, аби пересвідчитися, що мушлю не винесло назад, а тоді й потрюхикав далі, забувши про її запросини.

Проте за кілька днів, коли віслюк знову мандрував берегом під час відпливу на сусідній пустир понасуватися колючками, він почув знайомий голос і побачив малу мушлю, яка низенько вклонилася й сказала:

– Я тут уже з досвітку чекаю на тебе. Прошу дуже, ходімо до мене в гості. Я тобі покажу підводне царство, де ти зможеш їсти колючки далеко смачніші й соковитіші, ніж на суходолі, і де ніхто не періщитиме твоїх ребер палицею.

А що мушля ще раз низенько вклонилася, повторивши своє запрошення, то віслюк, дарма, що доти він, крім кількох пустирищ із колючками, нікуди далеко не заходив, не змусив себе довго припрошувати, і вони удвох і подалися в мандри морським царством.

– Тут у вас усі живуть у чималих достатках, – здивувався віслюк, поспішаючи за мушлею, що показувала йому морські скарби.

– Це тому, що тут кожний живе на волі, – відповіла мушля.

– А хіба це одразу ж не призводить до беззаконня? – засумнівався віслюк.

– Воля це не беззаконня, – пояснила мушля, – Але наші закони плинні, а тому й справедливі. Зрештою, у цьому ти ще сам переконаєшся.

І мушля повела свого рятівника до трону володаря води, щоб усі навч побачили шляхетну істоту, яка врятувала їй життя.

Віслюк мало не розрюмався, коли сам великий володар води зійшов зі свого трону, поплескав віслюка по шиї, кажучи йому багато лагідних слів, яких досі ніхто не казав віслюкові, а тоді ще й велів своїм підданим належно вшанувати чотириногу істоту, що врятувала від смерті одного з його підданих – мушлю.

Віслюк, що доти звідував від свого господаря самі стусани й лайку, навіть на мить прикинув, чи не помер він, бува, й опинився не в водяному царстві, а в самому раю, де всі, відповідно до місця перебування, говорять лише лагідне й приємне. Але морські мешканці запевнили його, що це не рай, а звичайне водяне царство, де чемність супроти відвідувачів з інших регіонів буття плекають, може, трохи більше, ніж де інде, просто тому, що сама вода зобов'язує до обтічних форм. Крім того, він, віслюк, справді повівся дуже шляхетно, врятувавши від смерті члена їхньої громади, а кожен добрий вчинок треба вшановувати й прославляти, бо невдячність – перший крок до зла, а тим самим і до хаосу й небуття.

Це пояснення видалося віслюкові досить слушним, і він трохи заспокоївся, тим більше що він не надто й слухав лестощів.

Але хоча він і не надто прислухався, його вуха, внаслідок їхньої довжини, мимоволі ловили торохту морських тіточок, тому невдовзі він і почув, як морська зірка й медуза між собою гуторили про його шляхетне кінське походження, а ця згадка вцілила віслюка в саме серце, бо ж, визбируючи колючки на суходолі, він не раз міркував про себе, що його доля була б цілком інакшою, якби він народився конем, а не миршавим віслюком.

Очевидна річ, він і тепер розумів, що він – гість, а гостеві, як то належить у вихованому товаристві, випадало говорити лестощі й не звертати уваги на його вади, навіть якщо він і віслюк.

Однак згадка про шляхетське походження таки схвилювала його душу, а що кожен із морських мешканців спішив засвідчити йому свою пошану й сказати щось приємне прибульцеві з суходолу, то невдовзі й сам віслюк став вагатися, чи не тече в його жилах і справді шляхетна коняча кров.

Зрештою ці вагання, не виключене, ніколи не визріли б у певність, якби до цього не спричинилася баракуда, що виконувала функції міністра зовнішніх і внутрішніх справ при володареві водяного царства. Бо ж однієї днини, допильнувавши миті, коли мала мушля чепурилася за кораловим рифом, пораючися біля ранкового туалету, а віслюк на самоті позіхав, чухаючи спину об голову глухонімого восьминога, баракуда, впливши несподівано з-за рогу, вручила йому сумлінно виготовлений родовід, в якому, на підставі морських

архівів, що їх, мовляв, власноручно дослідила баракуда, було зазначено, що навіть коні володаря морської стихії походять з віслюкового роду, а це означало, що він, віслюк, властиво, і є єдиний справжній кінь. І то не просто собі кінь, а кінь, далеко справжніший і шляхетніший, ніж усі зарозумілі басуни водяного володаря.

– Чи ви, бува, не помилилися, узявши мене за когось іншого? – несміливо зауважив віслюк, який успадкував не таку вже й кепську вдачу і якому стало ніяково за надто відверте вихваляння, оскільки ніхто в його роду не втішався високим походженням. Але баракуда відповідає, що вона ніколи не помиляється, на те вона й баракуда, і це остаточно добило пухи всім віслюковим сумнівам.

– Раніше, коли я справді докладав зусиль, щоб догодити своєму господареві, мене тільки періщили канчуками й лаяли, а тепер мене скрізь вшановують, – міркував віслюк. – А коли когось так вшановують, у тому щось мусить бути, – і віслюк уперше перейнявся повагою до самого себе. А перейнявшись повагою, одразу ж відчув, що похвала й справді заслужена.

– Як ти гадаєш, чи це правда все те, що про мене кажуть, – про всяк випадок ще спитав віслюк мушлю, свою невтомну супровідницю, але тому, що віслюк був її рятівником та ще й гостем, якому не випадало виголошувати неприємних речей, то мушля промовчала і, вдавши, що не почула віслюкової зауваги, повела його далі до тих морських тварин, які вперше в житті бачили чотирикопитне створіння.

А що морському царству, хоч і скільки віслюк мандрував із мушлею, все ще не видно було ні кінця, ні краю, і кожний з морських насельників від кита до інфузорії, що подибував віслюка, пам'ятаючи наказ володаря води гідно пригостити суходільного гостя, мірою своїх можливостей вшановував віслюка, то невдовзі віслюк так призвичаївся до вихвалянь і вшановувань, що й сам повірив у свою надзвичайність. «Коли всі так вихваляють мене, – подумав віслюк, – а як відомо, без причини нічого не буває, – то напевне я й справді істота, якої ще земля не носила».

І щойно він виснував цю думку, як у ньому одразу ж з'явилося бажання перебрати над усіма морськими мешканцями владу до своїх рук, оскільки мірою того, як бажання вбиралося в колодочки, віслюкові дедалі більше відкривалися очі, внаслідок чого він і став помічати, що навколо нього панує далеко не такий порядок і злагода, як це йому спочатку привиджувалося.

– Чи не здається тобі, – мовив віслюк до мушлі, – що ваш володар води кепсько впорується зі своїм завданням і вже час обрати ліпшого заступника?

Але мушля й цього разу нічого не відповіла, вирішивши, що, може, це в віслюка, непризвичаєного до морських глибин, трохи пішла голова обертом, і тому не варто надто поважно брати до серця його зауваги.

Однак цього разу мовчанка мушлі не сподобалася віслюкові, і він вигукнув:

– Я тобі врятував життя, а ти досі, на відміну від усіх твоїх співвітчизників, ні пари з уст. Може, ти ще скажеш, що я віслюк, а не шляхетний кінь, як це запевнила мене сама баракуда?

– Гм, – закашляла мушля, яка не хотіла ні брехати, ні ображати свого рятівника, постерігши, що обтічні правила морської поведінки сповнили віслюка пихою.

– Ввічливість, – спробувала пояснити мушля, та віслюк не дав їй скінчити.

– Я бачу, що тепер мені самому треба діяти. Досі я не знав, хто я, але тепер я знаю. Веди мене негайно назад до трону володаря води! – зажадав віслюк. – Ти єдина, що не вшанувала мене, і я не годен витримувати твоєї чорної невдячності. Крім того, я мушу дещо в'яснити володареві води, який вочевидь засидівся на своєму місці.

Мушля відкрила була рота, щоб пояснити, що вона йому не ворог, однак переконавшись, що віслюк не абияк гнівається, стрималася й, стелюючи плечима, хутенько повела віслюка до трону володаря води.

– Ну, як справи? – здалека спитав володар води.

– У вас тут самі непорядки, – вигукнув віслюк, – які я прийшов направити. Почнімо з мушлі, яка образила мене неповагою. Вона єдина, що не визнала мене за коня, і за це їй треба суворо покарати, бо завдяки їй мені нема місця на землі.

– Який же ти віслюк! – засміявся володар води.

– Я не віслюк, а кінь, і вам давно пора звільнити для мене трон, – розгнівано проревів віслюк, вже бачачи себе на чолі всіх морських підданців.

Однак ще не встиг він докінчити й першого речення, як відчув дужий удар в зад і опинився на березі на власній морді, на якій з розгону ще кілька кроків проїхав по вологому піску, перш ніж остаточно прочувався.

– Як ви посміли, невдячні! – простогнав віслюк, важко підіймаючися на рівні ноги. – Ніколи вони не знайдуть володаря ліпшого від мене. І, властиво, у цьому винна лише мушля, яка не схотіла побачити в мені коня.

– Шкода, – обізвалася мушля, яка лежала неподалік на вологому піску, на який уже набігала хвиля, – що я не годна переконати тебе в протилежному, бо ж ти мене не слухаєш. Єдине, що я тобі наостанку пораджу, це те, що твоя віслюкова душа подобалася мені набагато більше, ніж коняча. Але тепер тому нічим уже не можна порадити, хіба що в наступному житті.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ. ВИКОНАЙ ЗАВДАННЯ

1. Складіть «паспорт твору».

1	Рід літератури	
2	Жанр	
3	Тема	
4	Ідея	
5	Основна думка	
6	Проблематика	
7	Композиція	
8	Сюжет	
9	Образи	
10	Місце, де відбуваються події	

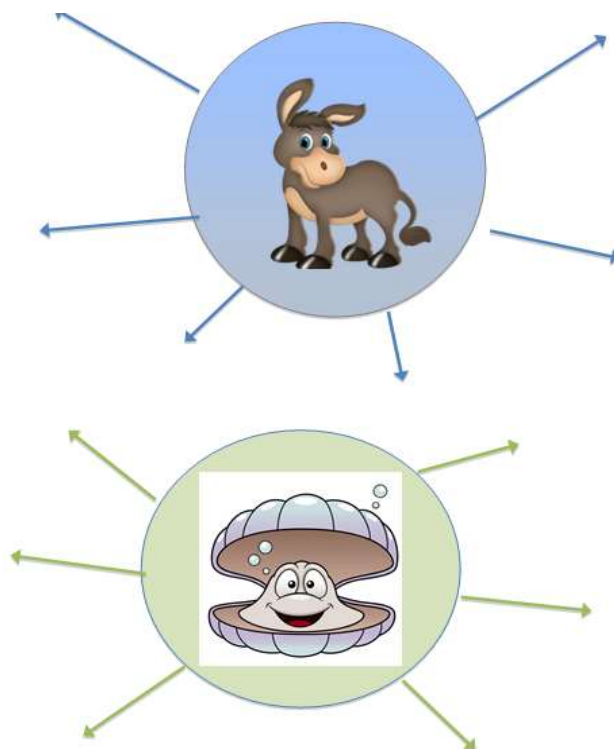
СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

1.Словесне малювання. Розкажіть, якими ви уявляєте віслюка, морську мушлю, володаря води.

ПОПРАЦЮЙ У ПАРАХ

1. Складіть кластери.

2. Гра «Літературний волейбол»

Поставте одне одному запитання за змістом казки. Той, хто відповідає («приймає пас»), повинен адресувати іншим власне запитання – «віддати пас».

ПЕРЕВІР СЕБЕ

Читаючи казки Емми Андієвської, я:

- відчув ...
- побачив
- зрозумів...

ЧИТАЙ САМОСТІЙНО

Казки Емми Андієвської

§ 9. Творчість поетів Приазов'я. Олег Орач. «Щука Люте Щучище – Всіх Живих Погубище, Карасик і Хлоп'ячок». Спільне та відмінне в байці Олега Орача «Щука Люте Щучище – Всіх Живих Погубище, Карасик і Хлоп'ячок» та Петра Гулака- Артемівського «Пан та Собака»

Поки хвалько нахвалиться,
будько набудеться.
Народна творчість

ПЕРЕВІР СЕБЕ

- ✓ Алгоритм – це...
- ✓ Назвіть відомих вам письменників-байкарів.
- ✓ Яких тварин зустрічали в байках? Наведіть приклади.
- ✓ Які людські вади уособлюють ці тварини?
- ✓ У чому повчальне та виховне значення байок?

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Олег Юхимович Комар (Орач) – випускник Портовської школи 1954 року із села Червоний Орач (народився він у 1940 році). У порту (Маріуполь) закінчив 10 класів, а потім історико-філологічний факультет Донецького педінституту. Після закінчення інституту служив в армійських лавах, працював у районній газеті. Був на журналістській роботі, закінчив Московські літературні курси.

Олег Орач – поет зі стажем. Написати він устиг чимало. У різні роки вийшли його поетичні збірки для дітей «Журавликова пісня», «Березневі світанки», «Хто де живе», «Дружна сімейка» й «Довге літо». Дорослі читачі знають поета з книжок «Подорожник», «Земля на видноколі», «Передчуття», «Долоні», «Написи на снігу», «Свято спілого листя».

Тож, як бачимо, він належить до тих авторів, які з однаковим успіхом пишуть і для дітей, і для дорослих.

Деякий час поет проживав у нашому місті. З його творами ви вже знайомились у попередніх класах: скоромовками, загадками, віршами, оповіданнями... Писав Олег Орач і байки.

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Байка – невеликий, здебільшого віршований повчально-гумористичний чи сатиричний твір алегоричного змісту, у якому людське життя відтворюється або в образах тварин, рослин і речей, або зведене до простих й умовних стосунків. Фабула її коротка, динамічна й драматична, їй властива афористичність, стислість, багатозначність, наявність висновку – моралі.

Сатира – художні твори різних жанрів, у яких різке викриття зображуваного поєднане з гострим висміюванням.

Алегорія – змалювання людей в образах тварин, предметів, явищ.

ЗАПАМ'ЯТАЙ!

Характерні ознаки байки

Хвалько́ (розм.) – хвастун, вихваляка, самохвалець – людина, яка любить хвалити себе, хвастатися.

Народі́вся в сорóці – везучий, удачливий, щасливий.

Поши́тися в ду́рні – дати себе обманути; бути ошуканим.

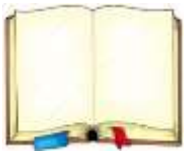
Тереве́нити – говорити дурниці, нісенітниці.

Розпустити (роззявити) пащеку – наговорити зайвого, розбазікатися, розтеревенитися;

Піймати облизня – потерпіти невдачу, залишитися ні з чим;

Пальчики оближеш – дуже смачно;

Попастися на гачок – дати можливість кому-небудь обманути, перехитрити себе.

ПРОЧИТАЙ

**ЩУКА ЛЮТЕ ЩУЧИЩЕ –
ВСІХ ЖИВИХ ПОГУБИЩЕ,
КАРАСИК І ХЛОП'ЯЧОК**

Щука та чинила шкоду,
де могла і як могла:
гусенята край городу
попасуться і на воду, –
де не візьметься і з ходу –
хап якесь! – і потягла.

Рибак як не старалися,
без улову зоставалися. –
От так щука! –
От так штука!..
Щука хижу вдачу мала,
ненажерлива і зла,
сіті,
верші
обминала,
срібні
блешні
обривала –
вже досвідчена була.

Колотила щука всю Десну –
ані спокою тобі, ні сну
ні старому, ні малому,
ні пічкурику, ні сому.

Оттаку пащеку мала
і щодня пащекувала:
– В мене апетит звірячий!
Ким би закусить добряче?

Хижака усі жахалися,
з-перед пащі розбігалися
хто куди від біди
навтіки.

Та от якось до ріки
Хлоп'ячок нагодивсь,
той, що, кажуть, –
правду й кажуть, –
у сорочці народивсь.
Батько в нього був рибак,
в рибака і вдався.
Не вагався – що та як?
– враз до діла взявся.
«Нахваляйтесь не люблю,
але Щучище зловлю!
Бо інакше Щучище
риби попогубить ще,
і качок, і гусей...
От зловлю та й усе!»

А Карасик Щучище підхвалив:
– Ще ніхто вас, Щучище,
не вловив!
Як сердеги не старалися,
завжди в дурні пошивалися,
і приїжджі, і тутешні – в сіті,
верші
і на блешні,
хоч як ловлять-лихословлять...

– Та хіба що лихо й зловлять!
реготнуло Люте Щучище –

Всіх Живих Погубище. –
Що мені якась наживка
чи міцна японська жилка?!
Я ланцюг перекушу!!!

– Так і я про те кажу, –
каже їй Карасик. –

Отаку велику щуку
не зловили й разу...
В пащі бачили ви їх!
Але й ви таки... не всіх...
зловите... не всякого...

— Що?! Ловить нема кого! —
реготало Люте Щучище —
Всіх Живих Погубище. —
Ти про кого теревениш?

— Та, звичайно, не про мене ж.
Вам Карасика вловить —
що комарика вдавить.
Та хоча ви щука й доблесна,
не спіймать вам того Облизня! А
А смачний такий же ж —
пальчики оближеш!..
Щука вся аж затремтіла —
так їй Облизня кортіло. —
Я твого Облизня
мушу скуштувати.

— Е, так там таке прудке,
і вертляве, і метке —
спробуй-но спіймати!..

— Неодмінно спробую,
і зловлю, і злопаю!
Тільки... з чим його їдять?

— Не з гачками ж, ясно.

— Вчи ученого! Показуй,
бо не маю часу.

І Карась повів мерщій
Люте Щучище в кущі.
В куширах — прозора жилка,
а на ній — жива наживка...

Каже Щучищу: — Хапайте!
Та живим не випускайте...

«Облизень» так пахне!..

Щучищу так жахно...

А Карасик: — В добрий час! —
Щука й зважилася: р-раз!
Смик! Як смикне щось угору!
Хлоп'ячок же о ту пору
не дрімав:
— Попалася!!!
Щука що не витворяла,
як не виверталася —
не на того, бач, напала,
на гачок попалася,
на гострісінький гачок,
на звичайний черв'ячок.
І пручатися дарма —
Хлоп'ячок як слід трима.

Він додому Щучище ніс,
пісеньку мугикав під ніс:
«Нахваляйтесь я не люблю,
я ж казав, що щуку зловлю.
Юшкою гостей пригощу,
як ловити щук, навчу!»

Здогадатись він не міг, —
звідки ж було знати? —
що Карасик допоміг
Щучище спіймати,
Люте з лютих Щучище —
Всіх Живих Погубище.

СЛОВНИК

Пічкурик – дрібна річкова риба родини коропових; піскар.	
Сом – рід риб ряду сомоподібних.	
Карась – рід риб родини коропових.	
Щука звичайна – вид хижих риб роду щук.	
Паща – рот звіра, риби.	
Верша – різновид риболовної снасті з вербової лози.	
Блешня – штучна риболовна принада для ловлі хижої риби. Блешня імітує зазвичай живу рибку, рідше – комаху або іншу звичну для хижака здобич. Для приваблення риби блешню протягують або іншим чином рухають – «грають», імітуючи істоту.	

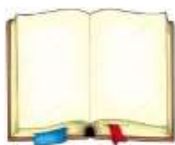

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ, ВИКОНАЙ ЗАВДАННЯ

- ✓ Які пестливі (згрубілі) слова вживає автор? З якою метою?
- ✓ Чи є в байці прислів'я, приказки, фразеологізми?

Назвіть їх.

- ✓ Що в байці «Щука Люте Щучище – Всіх Живих Погубище, Карасик і Хлоп'ячок» вас найбільше вразило?
- ✓ Які почуття викликало прочитання твору?
- ✓ У чому мораль байки «Щука Люте Щучище – Всіх Живих Погубище, Карасик і Хлоп'ячок»?
- ✓ Чи сподобалася вам байка? Чого вона вчить?

ПРОЧИТАЙ

Пан та Собака

П. Гулак-Артемівський

На землю злізла ніч... Нігде ані шиширхне;
Хіба то декуди скрізь сон що-небудь пирхне,
Хоч в око стрель тобі, так темно надворі.
Уклався місяць спать, нема ані зорі,
І ледве, крадькома, яка маленька зірка
З-за хмари вигляне, неначе миш з засіка.
І небо, і земля – усе одпочива,
Все ніч під чорною запаскою хова.
Один Рябко, один, як палець, не дрімає,
Худобу панську, мов брат рідний, доглядає,
Бо дарма їсти хліб Рябко наш не любив:

Їв за п'ятох, але те їв, що заробив.
Рябко на панському дворі не спить всю нічку.
Коли б тобі на сміх було де видно свічку.
Або в селі де на опічку
Маячив каганець.
Всі сплять, хропуть,
А деякі сопуть,
Уже і панотець,
Прилізши із хрестин, до утрени попхався...
А наш Рябко, кажу, все спатки не вкладався.
Знай, неборак, ганя то в той, то в сей куток:
То заирне в курник, то дейко до свинок,
Спита, чи всі таки живенькі поросятка,
Індики та качки, курчатка й гусенятка;
То звідтіль навпростець
Махає до овець,
До клуні, до стіжків, до стайні, до обори;
То знов назад чимдуж, – щоб часом москалі

(А їх тогді було до хріна на селі),
Щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори.
Не спить Рябко, та все так гавка, скавучить,
Що сучий син, коли аж в ухах не лящить,
Все дума, як би то піддобрилась під пана;
Не зна ж, що не мине Рябка обрадована!
Як гав, так гав, – поки свінуло надворі;
Тогді Рябко простягсь, захріп в своїй норі.
Чому ж Рябку не спать? чи знав він, що з ним буде?
Заснув він смачно так, як сплять всі добрі люде,
Що щиро стережуть добро своїх панів...
Як ось – трус, галас, крик!.. – весь двір загомонів:
"Цу-цу, Рябко!.. на-на!.. сюди Рябка кликніть!.."
"Ось-ось я, батечки!.. Чого ви там, скажіть?"
Стриба Рябко, вертить хвостом,
Неначе помелом,
І знай, дурненький, скалить зуби
Та лиже губи.
"Уже ж, бач, – дума він, – не дурне це в дворі
Од самої тобі зорі
Всі панькаються коло мене.
Мабуть, сам пан звелів віддати Рябку печене
І, що осталося, варене,
За те, що, бач, Рябко всю божу ніч не спав
Та гавкав на весь рот, злодіїв одганяв".
"Цу-цу, Рябко" – ще раз сказав один псяюха,
Та й хап Рябка за уха!
"Кладіть Рябка", – гукнув. Аж ось і пан прибiг.
"Лупіть Рябка, – сказав, – чухрайте! ось батіг!"
– «За що?.. – спитав Рябко, а пан кричить: "Чухрайте!"
"Ой! йой! йой! йой! А пан їм каже: "Не вважайте!"
"Не буду, батечку!.. За що ж це честь така?.."
"Не слухай, – пан кричить, – лупіть, деріть Рябка!.."
Деруть Рябка, мов пір'я,
На галас збіглась двірня.
"Що?.. як?.. за що?.. про що? ... – не знає ні один.
"Пустіть!.. – кричить Рябко. – Не будь я песький син,
Коли вже вдержу більш!.. " Рябко наш хоч не бреше,
Так що ж? Явтух Рябка, знай, все по жижках чеше.
"Пустіть, швидчій, пустіть!.." – пан на весь рот гукнув
Та й з хати сам умкнув.
"Пустіть, – гукнули всі. – Рябко вже вдовольнився!.."
"Чим, люде добрі, так оце я провинився?..
За що ж глузуєте?.. – сказав наш неборак.
– За що знущаєтесь ви надо мною так?

За що?.. за що?.. " – сказав та й попустив патьоки...
Патьоки гірких сліз, узявшись за боки.
"За те, – сказав один Рябкові з наймитів,
– Щоб не колошкав ти вночі своїх панів,
За те... але... щось тут... ходім, Рябко, лиш з хати,
Не дуже, бачу, рот тут можна роззявляти:
Ходім, братко, надвір". Пішли. "Се не пусте,
– Сказав Явтух Рябку, – оце тебе за те
По жижках, бра Рябко, так гарно пошмагали,
Що пан із панею сю цілу ніч не спали".
"Чи винен я сьому?.. Чи ти, Явтух, здурів?"
"Гай, гай!.. – сказав Явтух. – Рябко! ти знавіснів;
Ти винен, бра Рябко, що ніччю розбрехався;
Ти ж знав, що вчора наш у карти пан програвся;
Ти ж знав:
Що хто програв,
Той чорта (не тепер на споминки!) здрімає,
Той батька рідного, роасердившись, програє;
Ти знав, кажу, Рябко, що пан не буде спати:
До чого ж гавкав ти?.. нащо ж було гарчати?
Нехай би гавкав сам, а ти б уклавсь тихенько,
Забравшись в ожеред, та й спав би там гарненько.
Тепер ти бачиш сам, що мокрим він рядном
Напався на тебе – і, знай, верзе притьмом:
Що грошей вчора він проциндрив щось не трохи,
Що паню через те всю ніч кусали блохи,
Що буцім вчора він грать в карти б не сідав,
Коли б сьогоднішню був ніч хоч закуняв;
Що буцім ти, Рябко, так гавкав, як собака,
Що буцім по тобі походить ще й ломака;
Що, бачся, ти йому остив, надосолив,
І, бачся, він тебе за те й прохворостив.
А бач, Рябко, а бач!.. не гавкай, не ганяйся;
Ляж, хирний, та й мовчи і з паном не рівняйся!
Чого брехать? нехай наш пан здоровий буде:
Він сам і без собак сю панщину одбуде".
Послухав наш Рябко поради Явтуха.
"Нехай тяжка йому година та лиха,
– Сказав, – що за моє, як кажуть люди, жито
Та ще й мене і бито!
Коли моє невлад,
То я з своїм назад.
Чи баба з воза, – що ж? велика дуже вада!..
Кобилі легший віз, сьому кобила й рада".
Отак сердега наш Рябко помірковавсь,

Та й спать на цілий день і цілу ніч попхавсь;
Заснув Рябко, захріп, аж ожеред трясеться.
Рябку й не сниться, не верзеться,
Що вже москалики в коморі й на дворі
– Скрізь нишпорять, мов тут вони й господарі,
Що вовк ягнят, а тхір курчаток убирає.
Аж тут і надворі туж-туж усе світає.
"Цу-цу, Рябко!.. – тут всі, повибігавши з хат.
– Цу-цу, Рябко!.. на-на!.." – гукнули, як на гвалт.
А наш Рябко тобі і усом не моргає,
Хоч чує, та мов спить і мов недочуває.
"Тепер-то, – дума він, – мій пан всю нічку спав,
Бо не будив його Рябко і не брехав?
Тепер-то він мені свою покаже дяку,
Тепер уже не втре мені, як вчора, маку...
Нехай цуцукають... Мене сим не зведуть,
Поки самі сюди обід не принесуть;
Та ще й тогді, не бійсь, поскачуть коло мене,
Поки візьму я в рот хоч страву, хоч печене!"
"Цу-цу!.. – сказав іще Рябкові тут Явтух.
– Цу-цу! ... – задихавшись, мов з його перло дух.
– Ходім, Рябко!.." – "Еге? Ходім!.. – Не дуже квапся,
Сам принеси сюди..." – Іди ж хутчій, не бався!.. "
"Ба, не піду, Явтух!" – "Іди, бо кличе пан!.. "
Сказав та й зашморгнув на шиї він аркан.
Чешіть Рябка!" – гукнув. Аж тут їх щось з десяток
ліпили з сотеньку київ Рябку в завдаток.
"Лупіть Рябка!" – кричить тут пан, як навісний;
Рябко ж наш тільки вже що теплий та живий.
Разів із шість Рябка водою одливали
І стільки ж раз його, одливши, знов шмагали,
А потім перестали.
Рябко спитать хотів, але Рябків язик
Був в роті спутаний, неначе путом з лик,
І герготав щось, як на сідалі індик.
"Постій, – сказав Явтух Рябкові, – не турбуйся,
Я правду всю скажу: ото, Рябку, шануйся,
Добра своїх панів, як ока, стережи,
Зарання спать не квапсь, в соломі не біжи,
Злодіїв одганяй та гавкай на звірюку.
Не гавкав ти, Рябко! За те ж ми, бач, в науку,
Із ласки, з милості панів,
Вліпили сотеньок із п'ять тобі київ".
"Чорт би убив твого, Явтух, з панами батька,
І дядину, і дядька

За ласку їх!.. – сказав Рябко тут наодріз.
 – Нехай їм служить більш рябий в болоті біс!
 Той дурень, хто дурним іде панам служити,
 А більший дурень, хто їм дума угодити!
 Годив Рябко їм, мов болячці й чиряку,
 А що за те Рябку?
 Сяку мать та таку!
 А до того іще спороли батогоми,
 А за вислугу палюгами,
 Чи гавкає Рябко, чи мовчки ніччю спить,
 Все випада-таки Рябка притьмом побить.
 Уже мені, бачу, чи то туди – високо,
 Чи то сюди – глибоко:
 Повернешся сюди – і тута гаряче,
 Повернешся туди – і там-то боляче!
 Хоч би я тісто вніс псяюсі із діжею,
 То б він розтовк і ту над спиною моєю.
 З ледачим все біда: хоч верть-круть, хоч круть-верть,
 Він найде все тобі хоч в черепочку смерть".

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Сюжет – це система пов'язаних між собою подій, у яких розкриваються характери персонажів і зміст твору.

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Тема: показ важкого життя селян-кріпаків за часів кріпацтва.

Ідея: засудження кріпосницької системи, жорстокого ставлення панів до кріпаків, співчуття поневоленим.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ, ВИКОНАЙ ЗАВДАННЯ

1. Складіть асоціативне гроно до образів байки «Пан та Собака»: Пан, Рябко, Явтух.
2. Перекажіть уривки з текстів байок, які відповідають поданим ілюстраціям.

ПОПРАЦЮЙ У ПАРАХ

1.Складіть порівняльну характеристику за поданим планом.

	Байка Гулака-Артемовського	Байка Олега Орача
Головна думка байки		
Алегоричні образи		
Кого уособлює?		
Мораль байки		
Випишіть останні шість рядків байки, поставте наголоси, накресліть схему їх ритмічного оформлення, визначте, як чергуються наголошені й ненаголошені склади, віршовий розмір.		

ПЕРЕВІР СЕБЕ

- ✓ Знайдіть спільні риси в байках авторів різних поколінь.
- ✓ Чим відрізняється сучасна байка від класичної байки періоду нової української літератури?

§ 10. Поети ХХІ століття. Поезії Станіслава Жуковського про Донеччину. «Наче вершники у бурках чорних...», «Робітничий мій Донбас»

Люблю твоє, Донецьк, я сьогодні,
Веселі усмішки дівчат і молодіць.
Оцю буденну круговерть щоденну
у сяві розширених зіниць.

С. Жуковський

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

- ✓ Коли й де народився Станіслав Жуковський?
- ✓ Куди переїхав після закінчення школи?
- ✓ Де працював майбутній поет після закінчення служби в армії?
- ✓ Якою роботою займався пізніше?
- ✓ Що очолив С. Жуковський у 1974 році?
- ✓ Чим відзначився 1980 рік у житті поета?
- ✓ Поет нагороджений премією імені....
- ✓ Ким був С. Жуковський, починаючи з 2001 року?

Перевірте себе за кроссенсом:

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

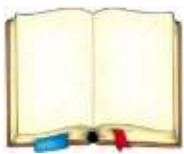
Поезії **Станіслава Віталійовича Жуковського** друкувалися в обласних і республіканських періодичних виданнях, зокрема в журналах «Донбас» і «Березіль» та в збірнику «Поезія'84».

Автор збірок:

- «Прагнення краси» (1977),
- «На перехрестях долі» (1980),
- «Вітер часу» (1983),
- «Коля» (1986),
- «Заповітний степ» (1988),
- «Освідчення в любові» (1991),
- «Сонцєцвіт» (1998),
- «Межа» (вибране).

Жуковський – поет-пісняр: на його слова донецькі композитори О. Рудянський, Д. Патрича, О. Погорелий та О. Лукашук написали пісні, найпопулярнішою з яких сьогодні є «Калинова вода»:

*В гаю розрив-трава пахтіла молода,
А за кущами, наче в насолоду,
Дзвеніла нам вода, калинова вода,
І дарувала дивну прохолоду.*

ПРОЧИТАЙ

Наче вершники у бурках чорних...

Донеччино, свята моя колиско,
Людських сердець неоцінимий скарб!
Чи ручаї дзвенять, чи пада листя,
Чи осінь ставить свій останній карб –
Люблю тебе, святкову і буденну,
В ранковий час і в надвечірню мить,
Коли вітри свистять в телеантенах,

Коли снігами далечінь шумить.
І, наче вершники у бурках чорних,
Летять навстріч крізь снігову крупу
Далекі, мов з легенди, терикони,
По білому, у вибалках степу.

Робітничий мій Донбас

Ти гримиш мені органом
У роботі повсякчас,
Вогнеликий і курганний,
Мій омріяний Донбас.
Над тобою білі хмари,
Наче лебеді, пливуть...
Славнозвісний вугледаре,
Я не міг тебе минуть.
Бо ж на першому привалі
Я почув іще здаля,
Як мені твої співали
Надра, небо і земля.
Дивним вражений хоралом,
Йшов я степом навмання.
І душа моя вбирала
Ритми сонячного дня.
Юнь мою ти взяв на пробу
І характер замісив.
Я щасливий тим, що робу

Із плеча твого носив.
Тож грими мені органом,
Де б не був я – повсякчас,
Вогнеликий і курганний,
Робітничий мій Донбас.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ, ВИКОНАЙ ЗАВДАННЯ

1. Доберіть цитати до малюнків:

2. Заповніть таблицю.

Художні засоби	Приклади з тексту
Епітети	
Риторичні фігури	
Метафори	
Порівняння	
Персоніфікація	

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

1. Словесне малювання.

- Чи схвилювали вас ці вірші? Чим і чому?
- Які кольори ви би використали, якщо малювали би наш рідний край – нашу Донеччину?

**ПРОПОНУЄМО
ПОВТОРИТИ**

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Вірш-метафора складається з шести характеристик, розташованих у певній послідовності: колір, смак, запах, зовнішність, звук, якість переживань. Кожний рядок починається з назви вірша.

2. Складіть вірш-метафору «Донеччина моя...»

НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЮ

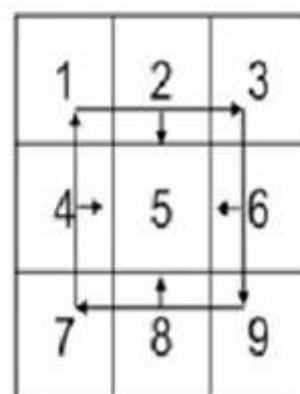
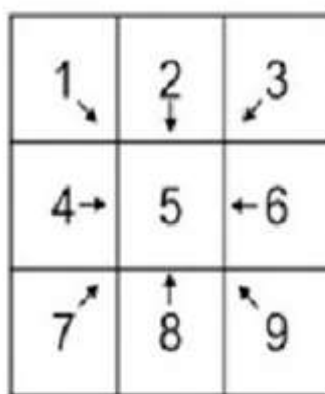
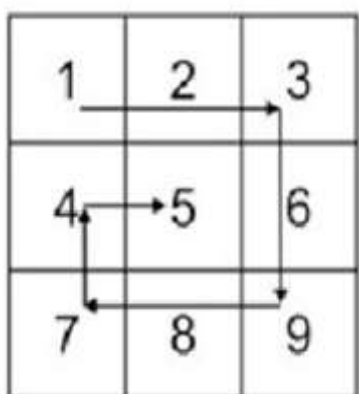

Кроссенс – це сучасний методичний прийом візуалізації навчального матеріалу.

Слово «кроссенс» означає «перетин значень» і придумане за аналогією зі словом «кросворд».

Це асоціативний ланцюжок, що складається з дев'яти картинок. Зображення розташовують так, що кожна картинка має зв'язок із попередньою і наступною, а центральна поєднує за змістом зразу декілька картинок. Завдання того, хто розгадує кроссенс, – знайти асоціативний зв'язок між сусідніми (тобто тими, що мають спільний бік) картинками. Зв'язки в головоломці можуть бути і поверхневими, і глибокими. Починати розгадувати кроссенс можна з будь-якої картинки, що розпізнається, але центральним є квадрат під номером 5.

Способи читання кроссенса:

§ 11. Поети ХХІ століття. Ліричність і мелодійність поетичних творів Оксани Кожем'яки «Присвячення батькам», «Передчуття»

*О рідна хато, батьківський поріг,
Колиска, де було мені так м'яко.
Серед усіх вже звіданих доріг
Тобі найбільша шана і подяка.*

Оксана Кожем'яка

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Оксана Леонідівна Кожем'яка народилася 8 лютого 1962 року в м. Запоріжжі. Навчалася в школі № 15 міста Хмельницького. У 1984 році закінчила історичний факультет Національного університету імені Т. Г. Шевченка. Працювала інспектором архівного відділу на Хмельниччині, викладачем у школах Донбасу, де проживає з 1987 року. Донецький край став рідним поетесі, саме тут найповніше розкрився її творчий талант. Саме йому присвятила авторка рядки:

*У териконів чорну свитку
Давно одягнена вона,
А влітку гарна, наче квітка,
В дарунок долею дана
Моя Донеччина єдина
В металу ріках золотих...*

З кінця 1990-х років Оксана Леонідівна активно займається літературною творчістю. Друкується в газетах Донеччини. У її творчому доробку дванадцять збірок поетичних та прозових творів:

«За тебе, рідна хато» (1998)

«День народження» (1999)

«Сердцем красоту потрогав» (2000)

«Яблуневий Спас» (2000)

«Журавка» (2001)

«Волошка» (2004)

«Рік Святого Валентина» (2005)

«Краплі» (2007)

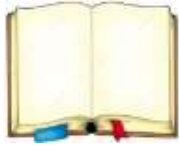
«Ожидание рассвета» (2010)

«На фоні Парижа» (2011)

«Ожидание счастья» (Записки шестнадцатилетней) (2013)

«Непередбачено і просто» (2013)

У 2001 році Оксана Леонідівна стала лауреатом обласної премії імені Павла Байдебури.

ПРОЧИТАЙ **Передчуття**

*Пам'яті матусі –
Лариси Антонівни Клепач*

Чекаю, як найбільше із чудес
(здається, з часом навіть кроки чую),
Як пензлем доторкнеться до небес
Весна-малює й ніжно розфарбує
Чорніючі прогалини полів,
Розкине всюди плями квітників,
Озветься співом збуджених струмків
Весною розтривожена діброва.
Святкує день народження любов
Й надію важить на терезах долі,

Що ми з тобою стрінемося знов
І щастям ще натішимося доволі.
І більше не покинеш ти мене –
В фіалку синьооку обернешся,
Лелекою над містом промайнеш
Чи, може, теплим дощиком вернешся.
Зірвуся раптом у досвітній час,
Передчуттям розбуджена щасливим.
Я вірю, ти повернешся до нас,
Бо жити без надії неможливо.

Присвячення батькам

Чи є у тім чиясь вина –
Роки на захід повертають?
Тихенько в коси сивина
Вже білі кетяги вплітає.
Уже позаду зорепад
І місяць в золотім картузі.
Та квітне ваш душевний сад,
Немов калинонька у лузі.
Частіше хмари на шпилю,
Талант давно змінився вмінням.
На зміну юному «люблю»
Прийшло до вас порозуміння.

Мені наш дім, як оберіг.
У мріях в пташку обернуся,
На рідний прилечу поріг,
До вас, кохані, пригорнуся.

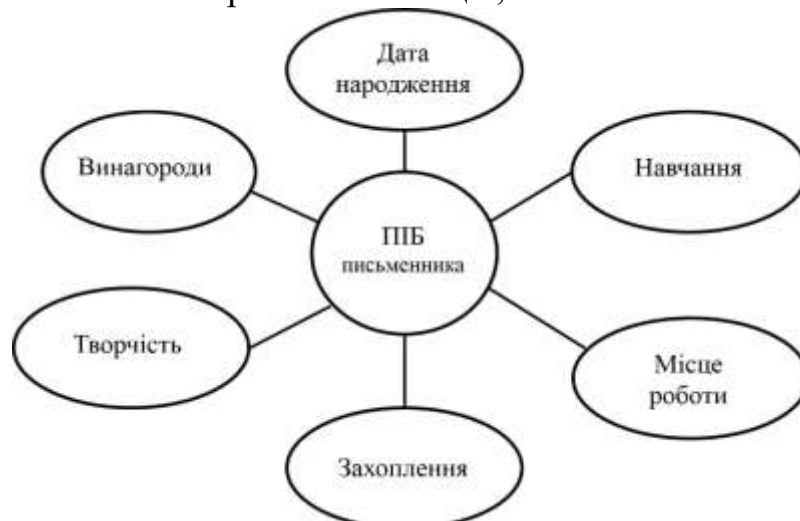
Сповита батьківським теплом,
Сама вже мати і дружина,
Під ніжним затишним крилом
Себе поводжу, мов дитина.

Але похмурістю дихне
Світанок дниною одною,
Щоб безтурботною мене
Покрити сивою виною.

ПОМІРКУЙ НАД ПРОЧИТАНИМ, ВИКОНАЙ ЗАВДАННЯ

1. Розкажіть про письменника, заповнивши кластер.

2. Складіть асоціативне гроно.

3. Заповніть паспорт поетичного твору.

Автор	
Назва поезії	
Літературний рід	
Жанр	
Тема	
Ідея	
Образи поезії	
Віршовий розмір	

**ПРОПОНУЄМО
ПОВТОРИТИ**

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Мнемотаблиці – це своєрідний зоровий план, що допомагає послідовно розповідати вірш, зберігаючи лексико-граматичне наповнення. Асоціативними позначеннями кодується кожен рядок вірша.

4. Упорядкуйте малюнки таким чином, щоб утворилася мнемотаблиця до однієї з поезій О. Кожем'яки. Назвіть цю поезію.

ПОПРАЦЮЙ У ПАРАХ

реплік).

1. Складіть і розіграйте діалог «Розмова з мамою» (9-11

**ПРОПОНУЄМО
ПОВТОРИТИ**

ПРОПОНУЄМО ПОВТОРИТИ

Синквейн – це творча робота, яка має коротку форму вірша, що складається з п'яти неримованих рядків.

1 рядок (тема синквейна) – одне слово (іменник або займенник).

2 рядок – два слова (прикметники чи дієприкметники, які описують властивості або ознаки вибраного об'єкта).

3 рядок – три слова (дієслова або дієприслівники, які описують дії, характерні для об'єкта).

4 рядок – чотири слова (фраза з чотирьох слів, у якій автор висловлює особисте ставлення до об'єкта, про який іде мова).

5 рядок – одне слово (одне слово-резюме, яке характеризує об'єкт).

СПРОБУЙ, ЧИ КРЕАТИВНИЙ ТИ!

Складіть синквейн на одну з тем: «Мама», «Батьки», «Щастя».

ПЕРЕВІР СЕБЕ

- ✓ **Прочитайте** виразно поезії. Дайте відповідь на питання: що об'єднує обидві поезії Оксани Кожем'яки?

§ 12. Підсумковий контроль

Мислить той, кому ставлять
розумні запитання.

УНТ

ПОМІРКУЙ НАД ВИВЧЕНИМ, ВИКОНАЙ ЗАВДАННЯ

I. Дайте відповіді на питання.

1. Як виникли легенди?
2. Яка легенда вам найбільше сподобалася? Перекажіть її.
3. Що таке топоніми? Розкажіть про виникнення назви одного (на вибір) з міст Донецчини.
4. Що зв'язує Б. Грінченка та С. Черкасенка з Донбасом? Поміркуйте.
5. У чому полягає повчальний зміст творів Емми Андієвської «Казка про Яян», «Казка про пихатість»?

II. Виконайте завдання.

1. Складіть портрет головного героя оповідання І.Білого «Від пристані сім кілометрів».
2. Створіть асоціативний куш до байок Олега Орача «Щука Люте Щучище – Всіх Живих Погубище, Карасик і Хлоп'ячок» та Петра Гулака-Артемовського «Пан та Собака».
3. Визначте теми в поезіях Станіслава Жуковського «Наче вершники у бурках чорних...», «Робітничий мій Донбас» та Оксани Кожем'яки «Присвячення батькам», «Передчуття».

III. Виконайте тестові завдання.

1. Спогадами про батьків сповнені рядки поезії:

- а) «Робітничий мій Донбас»;
- б) «Передчуття»;
- в) «Наче вершники у бурках чорних»;
- г) «Присвячення батькам».

2. Поезія, у якій ліричний герой говорить, що носив робу:

- д) «Присвячення батькам»;
 - е) «Передчуття»;
 - ж) «Робітничий мій Донбас»;
 - з) «Наче вершники у бурках чорних».
- и) Установіть відповідність:

	Приклад		Художній засіб
1	І душа моя вбирала Ритми сонячного дня.	А	порівняння

2	Весна-малярка й ніжно розфарбує Чорніючі прогалини полів.	Б	епітет
3	Далекі, мов з легенди, терикони.	В	гіпербола
4	На рідний прилечу поріг.	Г	метафора
		Д	персоніфікація

4. *Письменниця Емма Андіївська народилася в:*

- а) Мюнхені;
- б) Донецьку;
- в) Парижі;
- г) Нью-Йорку.

5. *Чому в «Казці про яян» запитання пастушка почув лише один чоловік?*

- а) Усі інші яяни були занадто заклопотані будівництвом власних веж.
- б) Нікого з жителів міста не було на вулицях, бо був дуже спекотний день.
- в) Кожен яянин знає тільки своє «я» і тому запитань іншої людини просто не чує.
- г) Хлопчик неввічливо запитував мешканців, і вони не хотіли йому відповідати.

6. *Яяни найчастіше харчувалися ...*

- а) Борщем з пампушками.
- б) Солодощами та соковмісними напоями.
- в) Задоволенням від спорудження власних веж.
- г) Власним «я», адже воно невичерпне.

7. *У притчі «Казки про пихатість» Емми Андіївської зображено:*

- а) Як віслик, урятувавши морську мушлю, потрапив у водяне царство.
- б) Як віслик втратив хвіст.
- в) Як віслик потоваришував із володарем води.
- г) Як віслик розмовляв із квітами.

8. *Назва збірки, до якої увійшла «Казка про пихатість»:*

- а) «Мандрівники».
- б) «Джалапіта».
- в) «Блискавка».
- г) «Падарунок моря».

9. *Німотне озеро, на якому Сергій врятував Тамілу, у творі Івана Білого «Від пристані сім кілометрів» називалося...*

- а) Чисте Гало;
- б) Синевир;
- в) Світязь;
- г) Ялпуг.

10. *Таміла (оповідання «Від пристані сім кілометрів») навчалася в...*

- а) педучилищі;
- б) медичному інституті;
- в) медучилищі;
- г) університеті.

11. *Сестру Сергійка (оповідання «Від пристані сім кілометрів») звали...*

- а) Дарина;
- б) Дуся;
- в) Діна;
- г) Наталка.

12. Батько хлопця (оповідання «Від пристані сім кілометрів») працює в (у)...

а) колгоспі;	в) воєнізованій охороні;
б) сільраді.	г) на шахті.

13. Річка, у якій відбуваються події байки Олега Орача «Щука Люте Щучище – Всіх Живих Погубище, Карасик і Хлоп'ячок»...

а) Дніпро;	в) Кальміус;
б) Десна;	г) Оскол.

14. Завдяки йому Хлоп'ячок став вдалим до рибалки...

а) Сусіду.	в) Татові.
б) Матусі.	г) Дідусеві.

15. На що Хлоп'ячок зловив Щуку?

а) На хліб.	в) На черв'яка.
б) На комаху.	г) На копчену ковбасу.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Аверченкова-Землянська О.В. Література поетів Приазов'я. – Донецьк: Східний видавничий дім, 1999. – С.114-121.
2. Білий І.О. Рання дорога: Оповідання. – Донецьк: Донбас, 1987. – С. 124-135.
3. Білий І.О. Наодинці з осіннім садом: Вибрані поезії. – Донецьк: «Каштан», 2012. – 192 с.
4. Кожем'яка О. Л. Яблуневий Спас (збірка віршів) / О.Л. Кожем'яка. – Хмельницький, НВП «Евріка» ТОВ, 2000. – 52 с.
5. Кроссенс – асоціативна головоломка нового покоління [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://naurok.com.ua/krossens-asociativna-golovolomka-novogo-pokolinnya-14603.html>
6. Вірші про Донбас українською мовою [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/3577741/page:4/>

Учебное пособие

ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО

8 КЛАС

Корректор, технический редактор:
Мельник М.А.